

Գ Լ Ո Բ Ո Ի Մ

Վ Ե Ր Լ Ո Ի Ծ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ԱՄՆ - ՌԴ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ

4

Հոկտեմբեր, 2006

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

Գ Լ Ո Ւ Բ Ո Ւ Մ

Վերլուծական տեղեկագիր

Г Л О Б У С

Аналитический бюллетень

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուսաստան – Միացյալ Նահանգներ. հարաբերությունների նոր փուլ	5
Բաքու-Էրզրում գազատարը և Վրաստանի էներգետիկ քաղաքականության հիմնախնդիրը	9
Ղարաբաղյան հիմնախնդիր. իրավիճակային վերլուծություն	11
Современное развитие израильско-турецких отношений в сфере безопасности	18
Интернет как поле информационной войны против Армении	21
Համահայկական տեղեկատվական www.AllArm.am անկախ պորտալի ստեղծման հայեցակարգ	27
Թիֆլիսահայ համայնք. տեղեկատվական խնդիրներ	28
Дискриминационные элементы национальной политики Турции по отношению к армянству восточных регионов страны	31
Լիբանանահայության մի քանի հիմնախնդիրների շուրջ	35

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ-ՄԻԱՑՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ. ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆՈՐ ՓՈՒԼ

ԱՄՆ-Ռուսաստան հարաբերությունները թևակոխել են որակապես նոր փուլ: Դրա առանձնահատկություններից է այն, որ եթե նախկինում Ռուսաստանն առկա հակասությունները փորձում էր ներկայացնել որպես մարտավարական, ժամանակավոր բնույթի անհարթություններ, ապա ներկայումս դիվանագիտական պայմանականություններն անտեսվում են. ԱՄՆ-ը ընդունվում է որպես աշխարհառազմավարական հակառակորդ՝ այդտեղից բխող գաղափարախոսական-քարոզչական առճակատումով: Դրա վկայությունն է ռուս-վրացական հարաբերությունների վերջին սրացումը, որի ընթացքում տեղեկատվական դաշտում շեշտը դրվում էր ոչ այնքան Վրաստանի գործողությունների, որքան նրա «թիկունքին կանգնած» ԱՄՆ քաղաքականության վրա: Այդ համատեքստում հատկանշական է Պուտին-Բուշ հեռախոսագրույցի մասին Կրեմլի մամլո հաղորդագրության տոնը. «Վրաստանի վերաբերյալ ռուսաստանյան կողմը շեշտել է, որ *երրորդ երկրների ցանկացած գործողությունները*, որոնք կարող են մեկնաբանվել վրացական ղեկավարության կողմից որպես իրենց ապակառուցողական քաղաքականության քաջալերում, անընդունելի են և վտանգ են ներկայացնում տարածաշրջանի խաղաղության և կայունության համար»: Նման կոշտ երանգ երկու երկրների «նախագահական մակարդակում» հետխորհրդային ժամանակահատվածում արձանագրվում է առաջին անգամ: Ուշադրության արժանի է նաև այն, որ համաձայն լրահոսի՝ ռուս սպաների ազատումը պայմանավորում են ամերիկյան միջնորդությամբ, սակայն դա չի մեղմել Վրաստանի հանդեպ Մոսկվայի ընդունած պատժամիջոցները:

Հարաբերությունների նման սրացումը սպասելի էր. այն բխում է երկու տերությունների միջև քաղաքական, տնտեսական և գաղափարական ոլորտներում ընթացող հակամարտության տրամաբանությունից: Միննույն ժամանակ, ներկա իրավիճակը ձևավորվել է ոչ մեկ օրում. ԱՄՆ-ՌԴ հարաբերություններն ունեցել են էական փոխակերպումներ, և դրանք պայմանականորեն կարելի է դասակարգել հետևյալ տեսքով:

1991-1999թթ.՝ «Կաթվածահարության փուլ»: Այս ժամանակահատվածում Ռուսաստանի նկատմամբ ամերիկյան քաղաքականությունը կարելի է սխեմատիկորեն բնութագրել որպես պատերազմում հաղթած տերության գործողություններ պարտվածի հանդեպ: Արդյունքում՝ Ռուսաստանի ազդեցությունից դուրս եկան Արևելյան Եվրոպան (ամբողջովին) և նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների զգալի մասը: Վիճահարույց էր բուն Ռուսաստանի ամբողջականությունը: Դա վերաբերում էր ոչ միայն Հյուսիսային Կովկասին, որը գործնականում դուրս էր եկել վերահսկողությունից. լրջորեն քննարկվում էին ՌԴ-ն մի քանի (որոշ նախագծերում՝ մինչև ութ) ինքնիշխան հանրապետությունների մասնատման սցենարները:

Պատմական այս փուլի առանձնահատկությունն այն էր, որ ԱՄՆ գործողությունները գաղափարական, քաղաքական և տնտեսական ոլորտներում կաթվածահար Ռուսաստանի կողմից որևէ լուրջ հակազդեցության չէին հանդիպում: Հարավսլավական իրադարձությունների ընթացքում արտգործնախարար Ե.Պրիմակովի «ինքնաթիռային դիվանագիտությունը» կամ ռուս դեսանտայինների «կոստյան երթը» զգացմունքային բնույթ էին կրում ու որևէ շոշափելի հետևանք չէին կարող ունենալ և չունեցան: Հարաբերական հաջողությունները վրաց-աբխազական և վրաց-օսական հակամարտությունների գոտում բրիտանական ռազմական փորձագետներն արդարացիորեն վերագրում են ավելի շուտ «ինքնուրույն գործող ռուս զենեթալներին», քան պաշտոնական Մոսկվայի նպատակաուղղված քայլերին:

2000-2005թթ.՝ «պասիվ դիմադրության» կամ «լատենտային» (թաքնված) «սառը պատերազմ»-ի փուլ: Բնորոշ է, որ 1999թ. վարչապետ նշանակված և Չեչնիայում ռազմական գործողություններ ծավալած Վ.Պուտինը Ռուսաստանի ներքին իրադրության վերաբերյալ իրեն ուղղված հարցին պատասխանել էր, թե «ամենուր Չեչնիա է»: Միննույն ժամանակ, Չեչնիայում ընթացող ռազմական գործողություններին ԱՄՆ-ը բացասաբար արձագանքեց

դրանք որպես մարտահրավեր ընկալելով: 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին կարծես թե հաջորդեց ԱՄՆ-ՌԴ հարաբերությունների ջերմացում «հակաահաբեկչական կոալիցիայի» ձևաչափում: Սակայն միջինասիական հանրապետություններում ամերիկյան «Ժամանակավոր» ռազմակայանների տեղակայումը և դրանց դուրսբերման վերաբերյալ նախնական պայմանավորվածությունների խախտումը, ամերիկյան զինվորական ստորաբաժանման ժամանումը Վրաստան, ՆԱՏՕ և ԵՄ «տարածման» գործընթացները բավական արագ ցրեցին Կրեմլի ղեկավարության պատրանքները ԱՄՆ-ՌԴ ռազմավարական գործընկերության հնարավորության վերաբերյալ: Իր հերթին՝ Վաշինգտոնը, հաշվարկելով և կանխատեսելով Ռուսաստանի հնարավոր վերականգնումը, փորձում էր առավել արագ իրագործել իր ծրագրերը: Հենց այս ժամանակահատվածում էր, որ ԱՄՆ-ը, վերականգնելով «սառը պատերազմի» տրամաբանությունը, զուգակցելով «հակաահաբեկչական կանխարգելիչ պատերազմի» ռազմական և ամենուր «ունիվերսալ դեմոկրատական համակարգ հաստատելու» գաղափարախոսական (որի շրջանակներում տեղեկատվական դաշտում ձևավորվում էր Ռուսաստանի՝ որպես չկայացած երկրի, կերպարը) ռազմավարությունները, հաջողվեց հասնել տպավորիչ հաջողությունների: Դրանցից, մասնավորապես, նշենք հետևյալները.

- Բեկանվեց Մերձդնեստրյան հակամարտության կարգավորման՝ նախապես բոլոր կողմերի համար ընդունելի (ենթադրվում էր Մոլդովայի Հանրապետության ֆեդերալացում, որի կազմում կլինեին նաև Մերձդնեստրը), այսպես կոչված, «Կոզակի ծրագիրը». այդպիսով Մոլդովան փաստորեն դուրս բերվեց Ռուսաստանի ազդեցության գոտուց:
- Վրաստանում և Ուկրաինայում «գունավոր» հեղաշրջումների արդյունքում ձևավորվեցին հստակ արևմտամետ և հակառուսաստանյան ուղղվածություն ունեցող վարչախմբեր:
- Մերձբալթիկան և Արևելյան Եվրոպայի գրեթե բոլոր երկրներն ընդունվեցին (կամ հաստատվեցին նրանց ընդունվելու ժամկետները) ՆԱՏՕ. այդ երկրների իշխանությունները զրավեցին ամերիկամետ, որպես կանոն՝ հակաեվրոպակենտրոն, և հստակ հակառուսական՝ հատկապես բալթյան հանրապետությունները և Լեհաստանը, դիրքորոշում:
- ԱՄՆ-ը, իրեն ձեռնտու տարբերակով, միակողմանիորեն դուրս եկավ Հակահարթիռային պաշտպանության պայմանագրից. այդպիսով փաստորեն խախտվեց երկու երկրների միջև ձևավորված հրթիռամիջուկային հավասարակշռությունը:

Ի տարբերություն նախկինի, այս փուլում Պուտինի վարչակազմը փորձում էր իր ունեցած հնարավորությունների չափով հակազդել ԱՄՆ և նրա եվրոպական դաշնակիցների գործողություններին: Ըստ էության, Մոսկվայի քայլերը նույնպես ենթարկվում էին «սառը պատերազմի» տրամաբանությանը, սակայն կրում էին «թաքնված»՝ լատենտային բնույթ, և անհամաձայնությունները դիվանագիտական հարթություններում ու տեղեկատվական դաշտում ավելի քան զուսպ էին ներկայացվում. դեռևս թույլ Ռուսաստանը չունեի անհրաժեշտ ռեսուրսներ արդյունավետ դիմակայության համար:

Միևնույն ժամանակ, հենց այդ փուլում Ռուսաստանին հաջողվեց վերականգնել երկրի կառավարելիությունը, զարգացնել տնտեսությունը (առանցքային նշանակություն ունեցավ էներգետիկ ռեսուրսների վրա պետական վերահսկողության սահմանումը. հիշենք «Յուկոսի» գործը), բարելավել զինված ուժերի վիճակը: Արտաքին ոլորտում Ռուսաստանը կարողացավ այս կամ այն չափով արդյունավետ քաղաքականության վարել արևմտաեվրոպական (Մոսկվա-Բեռլին-Փարիզ), արևելյան (Մոսկվա-Պեկին) և հարավային (Մոսկվա-Թեհրան) աշխարհաքաղաքական ուղղություններով, որոշակիորեն վերականգնվեց այդ երկրի հեղինակությունը ԱՊՀ հանրապետություններում:

2005թ. և այդուհետ՝ «դասական սառը պատերազմ»: Այս փուլի գլխավոր հատկանիշը ԱՄՆ բացարձակ գերակայության ավարտն է և զլոբալ քաղաքական հարթությունում նրան համակարգված կերպով հակազդող դերակատարների, ներառյալ Ռուսաստանի, ի հայտ գալը: Այս նոր, անցումային, փուլի սկիզբ կարելի է ընդունել 2005թ. հուլիսի 1-ը, երբ Չինաստանը և Ռուսաստանը ստորագրեցին համատեղ հռչակագիր, որի դրույթներն ուղղակիորեն դեմ էին ԱՄՆ-ի կողմից կիրառվող գաղափարախոսական-ռազմավարական դոկտրիններին

(այս առիթով տեղին է հիշել նախագահ Ջ.Բուշի օրերս կատարած՝ ոչ այնքան դիվանագիտական հայտարարություններից մեկը, թե ՇՀԿ-ն պետք է զբաղվի ոչ թե «քաղաքականությամբ, այլ տնտեսական խնդիրներով»):

Հոչակագրի ի հայտ գալը վկայությունն է այն իրողության, որ այդ երկու տերություններն արդեն իսկ տիրապետում էին անհրաժեշտ ռազմաքաղաքական, տնտեսական և կազմակերպչական (ՌԴ-ՉԺՀ համագործակցությունն ընթանում է ՇՀԿ ձևաչափում, որի ընդհանուր ՀՆԱ-ն (մոտ \$10.6 տրիլիոն) համեմատելի է ԱՄՆ և ԵՄ ՀՆԱ-ների հետ և որի մեջ այս կամ այն կարգավիճակով ներգրավվել են 5 միջուկային տերություններ) ներուժի, որպեսզի հանդես գան ԱՄՆ գերակայության դեմ: Ձեռք բերած հնարավորությունների արտահայտություններն էին նույն 2005-ին Ուզբեկստանում «գունավոր», ծայրահեղական իսլամի երանգ ունեցող հեղաշրջման ամերիկյան սցենարի տապալումը և դրան հաջորդած՝ ԱՄՆ օդային ռազմակայանի դուրսբերումն այդ երկրից: Այդպիսով սկիզբ դրվեց Կենտրոնական Ասիայից Միացյալ Նահանգների ազդեցության թուլացման և «դուրսմղման» գործընթացին: Ռուսաստանին հաջողվեց մասնակիորեն «կոտրել» իր համար անբարենպաստ իրավիճակը նաև Ուկրաինայում, որտեղ 2006թ. խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում ձևավորվեց մոսկովյան կողմնորոշում ունեցող կառավարություն:

Ռուսաստան-ԱՄՆ հարաբերությունների համար առանցքային նշանակություն ունեցան Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ ընթացող զարգացումները: Այդ խնդրում Մոսկվայի ընդունած ճկուն, բայց հայտնի սկզբունքային դիրքորոշումը համահունչ էր Պեկինի, իսկ որոշ կետերում՝ ֆրանսիական և գերմանական մոտեցումներին. այն փաստորեն ընդունվեց միջազգային հանրության կողմից և ստիպեց ԱՄՆ-ին կարճաժամկետ հեռանկարում զիջել իր դիրքերը (այս խնդրում կարևոր դերակատարում ունեցավ նաև մերձավորարևելյան վերջին պատերազմը, որի արդյունքները բարենպաստ էին Ռուսաստանի համար):

Վերոնշյալ գործընթացները Ռուսաստանում ուղեկցվում են նոր գաղափարախոսության ձևավորմանը զուգընթաց, որը ենթադրում է համապատասխան քարոզչական գործունեության ծավալում: Ռուսաստանյան ՋԼՄ մի հատվածն անհամեմատ ավելի բարձր պրոֆեսիոնալ մակարդակով, քան դա կատարվում էր խորհրդային տարիներին, փորձում է ձևավորել ԱՄՆ ոչ շահեկան կերպարը, ինչը նպաստում է հակամերիկյան տրամադրությունների առաջացմանը: «Ամերիկյան վտանգի» վերաբերյալ տեսակետը դարձել է քաղաքական կուրսի բաղադրիչ, և դրա վկայությունն է վերջերս Պետական դումայում ներկայացված Վալենտին Ֆալինի և Գենադի Եվստաֆևի զեկույցը՝ նվիրված ռուս-ամերիկյան հարաբերություններին: Համաձայն այդ վերլուծության (որը յուրովի պատասխան է այս զարնանը ԱՄՆ-ում «Միջազգային հարաբերությունների խորհրդի» կողմից պատրաստված «Ռուսաստանի սխալ ճանապարհը» փաստաթղթի)՝ ԱՄՆ հիմնական նպատակը Ռուսաստանի քաղաքական կուրսը փոխելն է. այլ խոսքերով՝ ամրագրվում է, որ ԱՄՆ-ը Ռուսաստանն ընկալում է որպես հակառակորդ՝ այստեղից բխող առաջին հերթին Մոսկվայի համար բոլոր հետևություններով: Այս համատեքստում տեղին է հիշել ամերիկյան Սենատի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ղեկավար Ռիչարդ Լուգարի հայտարարությունը, թե Ռուսաստանը, Իրանի և Վենեսուելայի հետ միասին, ԱՄՆ-ին թշնամի երկիր է հանդիսանում: Նկատենք, որ դա սոսկ քարոզչական հայտարարություն չէ. օրերս ամերիկյան ՋԼՄ-ում հայտնվեց հաղորդագրություն այն մասին, թե Պենտագոնը ս.թ. դեկտեմբերին պլանավորում է անցկացնել շտաբային զինավարժություն, որի ընթացքում մշակվելու են ԱՄՆ-ՌԴ լոկալ միջուկային պատերազմի սցենարները՝ Իրանի իր ռազմական միջուկային ծրագրի իրագործման համատեքստում:

Ակնհայտ է, որ ԱՄՆ-ՌԴ հակասությունները չեն սահմանափակվում վերոնշյալ հանգամանքներով: Անողորք պայքար է գնում էներգակիրների շուկայում, որտեղ ամերիկյան (Բաքու-Ջեյհան նավթամուղ, Բաքու-Էրզրում գազամուղ) և ռուսաստանյան (Բուրգաս-Ալեքսանդրապոլիս նավթամուղ, Հյուսիսեվրոպական գազամուղ) նախագծերն աշխարհատնտեսական առումով հակամարտող բնույթ են կրում: Գրեթե նման իրավիճակ է տիրում նաև այլ ոլորտներում: Հակասությունների այս համախումբը և դրանց շուրջ ծավալված գաղափարախոսական և տնտեսական առձակատումը ենթարկվում են (չնայած հայտնի տարբերություն-

ներին) գրեթե նույն օրինաչափություններին, ինչ նախորդ դարում տեղի ունեցած «սառը պատերազմը»:

Հաշվի առնելով հակամարտությունը Վրաստանում և տևական բնույթ ձեռք բերած լարվածությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում՝ պետք է փաստել, որ ԱՄՆ-ՌԴ առճակատումների «զժերն» անցնում են ՀՀ հարևանությամբ: Նման իրողությունն ինքնին դեռևս բացասական չէ ՀՀ-ի համար, սակայն ենթադրում է այդ իրավիճակին համարժեք մոտեցումների և գործողությունների մշակում:

Գազիկ Հարությունյան
«Նորավանք» ԳԿՀ

ԲԱՔՈՒ-ԷՐԶՐՈՒՄ ԳԱԶՍԱՐԸ ԵՎ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Ենթադրվում է, որ 2006թ. վերջին կավարտվի Բաքու-Էրզրում գազատարի կառուցումը, որը հնարավորություն կտա ադրբեջանական գազը Շահ-Դենիզ հանքավայրից հասցնել Թուրքիա: Գազատարի տարածաշրջանային նշանակությունը հիմնականում պայմանավորված է նրանով, թե որքանով նորակառույց խողովակաշարը կբավարարի Վրաստանի էներգետիկ պահանջները:

Վրաստանին ադրբեջանական գազի հաշվին գազով ապահովելու հարցի կարևորությունը տարածաշրջանում պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով.

1. Այլընտրանքային գազի ստացումը Վրաստանին հնարավորություն կտա նվազեցնել էներգետիկ կախվածությունը Ռուսաստանից, ինչը սկզբունքորեն կարող է ազդել Վրաստանի տարածաշրջանային, ինչպես նաև «աբխազական» և «օսական» քաղաքականության վրա:
2. Ադրբեջանից այլընտրանքային գազի ստացումն էլ ավելի կամրապնդի Ադրբեջան-Վրաստան-Թուրքիա առանցքը:
3. Եվ, վերջապես, Ադրբեջանից բավարար չափով գազի ստացումը որոշակիորեն կսահմանափակի Իրանից գազ ստանալու հնարավորության Վրաստանի ջանքերը:

Այս բոլոր հնարավոր հետևանքների հեռանկարները դիտարկելու համար անհրաժեշտ է համառոտ անդրադառնալ Վրաստանի Ադրբեջան-Թուրքիա գազատարում գտնվելու տեխնիկական և իրավական խնդիրներին.

- Բաքու-Էրզրում գազատարը հնարավորություն է ունենալու Ադրբեջանից Թուրքիա արտահանել 20 մլրդ մ³ գազ: Ըստ ձեռք բերված պայմանավորվածությունների, Վրաստանը տարանցման համար գումար գանձելու փոխարեն ստանալու է անվճար արտահանվող գազի 5%-ը: Սա, մոտավորապես, կկազմի տարեկան 500 մլն մ³: Այն էլ այն դեպքում, եթե գազատարն աշխատի ողջ հզորությամբ, ինչը կասկածելի է առնվազն մինչև 2008թ.: 2005-ին Վրաստանի գազի պահանջարկը կազմել է 1,3 մլրդ մ³: 2008-ին այս ցուցանիշը կարող է հասնել 3 մլրդ-ի:
- Վրաստանի էներգետիկայի նախարարի լավատեսական հայտարարություններն այն մասին, թե Ադրբեջանը պատրաստակամություն է հայտնել Վրաստանին լրացուցիչ գազ վաճառել ցածր գնով՝ \$56-64 հազար մ³-ի համար, առայժմ չի արձանագրվել միջպետական վրաց-ադրբեջանական որևէ պայմանագրում: Ակնհայտ է, որ ԱՄՆ-ը շահագրգռված է լինելու նվազեցնել Վրաստանի կախվածությունը ռուսական գազից: Եվ այս տեսակետից հարկ է սպասել, որ Վաշինգտոնն, իր կողմից, կփորձի «համոզել» Բաքվին ընդառաջել էժան գազ գնելու Վրաստանի խնդրանքին: Սակայն Վաշինգտոնի այս մոտեցումը խարխիլում է Հարավային Կովկասում ամերիկյան էներգետիկ քաղաքականության հիմնաքարերից կարևորագույնը. գազա- և նավթատարները կոչված են խաղալու ոչ այնքան նեղ տարածաշրջանային, որքան միջազգային նշանակալի դեր: Ադրբեջանի հեռանկարային գազի մի մեծ մասի «նստեցումը» Վրաստանում չի համապատասխանում ԱՄՆ տարածաշրջանային մեծ մարտավարության էներգետիկ բաղադրիչներից մեկին. նվազեցնել Թուրքիայի՝ Ռուսաստանից և Իրանից գազ ստանալու շահագրգռվածությունը: Այս տեսանկյունից Վրաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովումը և այս երկրում Ռուսաստանի դերի նվազեցումը կարծես թե խրախուսելու են «երկրորդ

Երկնագույն հոսք» ռուս-թուրքական գազատարի կառուցումը, ինչպես նաև ազդելու են Իրան-Թուրքիա էներգետիկ երկխոսության վրա:

Ինչ վերաբերում է Վրաստանի սպասումներին, նշենք, որ վերջին իրադարձությունները Վրաստան-Իրան կապերի զարգացման ուղղությամբ վկայում են, որ բուն վրացական դեկավարությունը սկսել է կասկածել Բաքու-Էրզրումի՝ Վրաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման գործում ունենալիք հնարավոր դերի մասին:

Ակնհայտ է, որ եթե անգամ Վրաստանը հրաժարվի ռուսական գազից, ապա դա երբեք չի բերի Ռուսաստանից նրա էներգետիկ կախվածության վերացմանը: Սա բացատրվում է նրանով, որ գազային կախվածությունն ընդհանուր էներգետիկ կախվածության ընդամենը մեկ, թեկուզ և կարևոր, մասն է: Վրաստանի ՋԷԿ-երի թույլ հզորությունը դեռևս երկար ժամանակ Վրաստանին թույլ չի տա հրաժարվել ռուսաստանյան էլեկտրաէներգիայի ներկրումից, որն ապահովում է Վրաստանի էլեկտրաէներգիայի կարիքների մոտավորապես 21%-ը: Էներգետիկայի ոլորտում փոխըմբռնման վերաբերյալ հայ-վրաց-իրանական հոշակագիրը հավանաբար Վրաստանի՝ Ռուսաստանից էներգետիկ կախվածության վերացման փորձերից է, որի հաջողությունը կասկածելի է: Հնարավոր անհաջողության պատճառներ կարող են համարվել:

1. Վրաստանը գտնվում է Իրան-Ռուսաստան և Հայաստան-Ռուսաստան միջպետական համագործակցության և Իրան-ԱՄՆ հակամարտության առանցքի վրա: Ամերիկյան ռազմակայանների տեղակայումը Վրաստանում կարող է Վրաստանը դարձնել իրանաամերիկյան հնարավոր բախման անուղղակի մասնակից: Այս տեսանկյունից Վրաստանը, իր սահմանափակ էներգետիկ շուկայով և քաղաքական անկայունությամբ, կարող է Ռուսաստան-Իրան հնարավոր էներգետիկ պայմանավորվածությունների, Իրան-ԱՄՆ հարաբերությունների էլ ավելի լարման գոհ դառնալ:
2. Ռուսաստանի ներկայությունը Հայաստանի էներգետիկ ոլորտում, որն էլ ավելի կմեծանա Հրազդան-ՋԷԿ-ի 5-րդ բլոկի կառուցումից հետո, անուղղակիորեն հայ-վրացական էներգետիկ համագործակցության մասնակից կդարձնի նաև ռուսական ընկերություններին, որոնք բավական հաջող գնային քաղաքականության շնորհիվ թե՛ Հայաստանում, թե՛ Վրաստանում կարող են հարաբերական հաջողությամբ պահպանել ռուսական ազդեցությունը Վրաստանում: Այս ազդեցության պահպանման համար մեծ նշանակություն կունենա նաև Հայաստանի կողմից Իրան-Հայաստան գազատարի գնումը:
3. Ռուսաստանյան գազի մատակարարումից Վրաստանի հրաժարումը և ռուս-վրացական հարաբերությունների հետագա լարվածությունը կարող են հանգեցնել նրան, որ Վրաստանը կասեցնի ռուսական գազի մատակարարումը Հայաստանին, ինչը կարող է հետևանք լինել Ադրբեյջանի, Թուրքիայի և անգամ ԱՄՆ մոտեցումների: Սակայն այս դեպքում արդեն իսկ Վրաստանի համար հիմնախնդրային կդառնան թե՛ Հայաստանից էլեկտրաէներգիայի գնումը, թե՛ Հայաստանից իրանական գազի ստացումը. այն և դրանից ստացված էլեկտրաէներգիան արդեն ամբողջությամբ կարող են օգտագործվել զուտ հայկական էներգետիկ պահանջների բավարարման համար:
4. Եթե անգամ հաջողվի Հայաստանի տարածքով իրանական էլեկտրաէներգիա ստանալ, ապա կասկածելի է, որ այն ամբողջովին կարող է ուղղվել դեպի Վրաստանի այն տարածքները, որոնք առավել կախված են ռուսական էլեկտրաէներգիայի մատակարարումներից: Խոսքը էթնիկական և մշակութային առանձնահատկություններ ունեցող Սվանեթիայի և Մենգրելիայի մասին է. այստեղ տնտեսական և էներգետիկ անկայունությունը դժգոհությունների մեծ ալիք կարող է հարուցել:

Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ Բաքու-Էրզրում գազատարը և հայ-վրաց-իրանական պայմանավորվածությունները չեն կարող լուծել Վրաստանի՝ Ռուսաստանի էներգակիրներից կախվածության վերացման հարցը: Սա կարող է Վրաստանի համար բավական վտանգավոր հետևանքներ ունենալ: Միևնույն ժամանակ, չնայած այն բանին, որ Հայաստանը կարող է տուժել ռուս-վրացական քաղաքատնտեսական հակամարտությունից, Երևանի համար լավ

հնարավորություն է բացվում Իրանի հետ երկրորդ զազատարի կառուցման մասին բանակցությունների հաջող ավարտի համար: Նոր զազատարը, անկասկած, հետագայում կարող է օգտագործվել Վրաստանի հետ հարաբերություններում, մանավանդ հաշվի առնելով, որ ռուս-վրացական հարաբերություններում առկա հիմնախնդիրները և Բաքու-Էրզրում զազատարը չեն լուծում Վրաստանի էներգետիկ անվտանգության հարցը:

Սևակ Սարուխանյան
«Նորավանք» հիմնադրամ

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ. ԻՐԱՎԻՃԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թեև 2006թ. առաջին կեսին, գերազանցապես ամերիկյան դիվանագիտությամբ պայմանավորված, Ղարաբաղյան հիմնախնդրի շուրջ զարգացումները չունեցան որևէ կոնկրետ արդյունք, սակայն առկա միջազգային իրավիճակն ու գործընթացները թույլ են տալիս հիմնախնդրի առնչությամբ անել հետևյալ դիտարկումները:

Ռուս-վրացական հակամարտություն

Եթե կարճաժամկետ հեռանկարում ռուս-վրացական հակամարտության ծավալման հիմքում կարևորվում են երկու երկրների ներքաղաքական հաշվարկները¹, ապա միջնաժամկետ հեռանկարում հակամարտության շարժիչ ուժն է հանդիսանալու Վրաստանի՝ եվրաստլանտյան համակարգերին, առաջին հերթին՝ ՆԱՏՕ-ին ինտեգրվելու նպատակը:

Վրաստանի անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ին Ռուսաստանի պարագայում չի նշանակում սուկ ազդեցության երկարաժամկետ կորուստ Թբիլիսիում: Երկրի անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ին իր անմիջական հետևանքները կունենա հարավկովկասյան աշխարհաքաղաքական փոխդասավորվածության վրա, իսկ ավելի գլոբալ՝ հետխորհրդային տարածքի իմաստով այն կարող է հիմնարար ազդեցություն թողնել նախկին ԽՍՀՄ երկրների արտաքին քաղաքականությունների վրա՝ ի վնաս Ռուսաստանի:

ՀՀ ազգային անվտանգության առումով պետք է առանցքային համարել այն հետևությունը, որ Վրաստանի հետագա ընթացքը դեպի եվրաստլանտյան համակարգեր հանգեցնելու է Ադրբեջանի աշխարհառազմավարական դիրքի արժևորմանը Մոսկվայի համար՝ կապված Հարավային Կովկաս-Կասպից ծով-Կենտրոնական Ասիա գծում ընթացող աշխարհաքաղաքական գործընթացների հետ:

Այդ հանգամանքը չի կարող իր հետևանքը չունենալ Ղարաբաղյան զարգացումներում: Չի կարելի վստահաբար ասել, թե նման զարգացման դեպքում Ռուսաստանը կբռնի միանշանակ ադրբեջանամետ դիրքորոշում: Նախ՝ Հայաստանում գտնվող ռուսական ռազմակայանը տարածաշրջանում Մոսկվայի ազդեցության առաջնային լծակն է: Մյուս կողմից՝ Ռուսաստանում խնդիր է համարվելու Ադրբեջանի նկատմամբ համապատասխան ճնշումի-չոց չունենալը: Ռուս-վրացական հակամարտության սրացումն իր ազդեցությունն է թողնում նաև հայ-ռուսական առևտրատնտեսական հարաբերությունների վրա: Հավելված 1-ով ներկայացնում ենք 2005թ. ՀՀ արտաքին առևտուրը ՌԴ-ի հետ:

ՎՈՒՍՄ

Միջազգային ասպարեզում և, առաջին հերթին, հետխորհրդային տարածքում նպատակահարմար է, որ ավելի ակտիվ գործի մի ձևաչափ, որի շրջանակներում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վերաբերյալ կայացվող որոշումները կրում են միայն ադրբեջանամետ բնույթ:

¹ Հակամարտության շնորհիվ Մ.Սահակաշվիլու Միացյալ ազգային շարժում կուսակցությունը կարողացավ հոկտեմբերի 5-ին կայացած ՏԻՄ ընտրություններին ստանալ ձայների ավելի քան 55%-ը: Ռուսաստանում հակամարտությունն օգտագործվում է 2007թ. խորհրդարանական և, ըստ ամենայնի, նաև 2008թ. նախագահական ընտրություններին ընդառաջ պուտինյան թիմի վարկանիշը բարձրացնելու համար (սեպտեմբերի առաջին կեսին Պուտինի վարկանիշը 32% էր, իսկ հոկտեմբերի սկզբին այն հասավ 37%-ի):

² Ռուս-ադրբեջանական մերձեցմանը կարող է նպաստել նաև իսլամական գործոնի ազդեցության աճը միջազգային քաղաքականությունում: ԱՄՆ-Ռուսաստան հակասությունների համատեքստում Մոսկվայի համար նոր իմաստ է ստանում իսլամական աշխարհի հետ համագործակցությունը, և Ադրբեջանը կարող է դիտարկվել որպես հարմար թեկնածու, նախնառաջ որպես միջնորդ Ռուսաստանի և իսլամական աշխարհի միջև:

Ինչպես հայտնի է, ՎՈւԱՄ պետությունների նախաձեռնությամբ ՄԱԿ Գլխավոր ասամբլեայում շրջանառության մեջ է դրվել բանաձևի մի նախագիծ, որը վերաբերելով հետխորհրդային տարածքի «սառեցված հակամարտություններին»՝ առնչվում է նաև Ղարաբաղյան խնդրին¹: Վերջինիս առնչությամբ ՎՈւԱՄ նախաձեռնությունների հիմքում հարկավոր է առանձնացնել առնվազն երկու հանգամանք:

Առաջին՝ նպատակ ունենալով հետխորհրդային տարածքում հանդես գալ որպես Ռուսաստանի ազդեցությունից դուրս գտնվող ինտեգրացիոն ազդեցիկ միավոր՝ ՎՈւԱՄ-ը ջանում է ամրապնդել սեփական ինստիտուցիոնալ կարողությունները: Այսինքն՝ ՎՈւԱՄ անդամ երկրներին վերաբերող կարևորագույն հարցերի լուծմանն ուղղված համատեղ ջանքերը դիտարկվում են որպես կազմակերպության ամրապնդման միջոց:

Երկրորդ՝ Ղարաբաղյան խնդրին առնչվող ՎՈւԱՄ գործողություններում ոչ պակաս նշանակություն ունի նրա երկու անդամների՝ Ուկրաինայի և Ադրբեջանի միջև առկա ռազմական ու էներգետիկ համագործակցությունը: Եթե ուկրաինա-ադրբեջանական ռազմատեխնիկական համագործակցությունը սկսվում է 1990-ական թթ. սկզբից, ապա էներգետիկ առումով Ուկրաինայի համար Ադրբեջանը նոր կարևորություն է ստանում ռուս-ուկրաինական էներգետիկ խնդիրների և Ուկրաինայի էներգետիկ անվտանգության ապահովման համատեքստում՝ որպես էներգակիրներ մատակարարող կամ տարանցիկ նշանակություն ունեցող երկիր: 2006թ. սեպտեմբերի 7-8-ը Ուկրաինայի նախագահ Վիկտոր Յուշչենկոյի այցելությունը Բաքու, ադրբեջանա-ուկրաինական բանակցությունների օրակարգում էներգետիկ զգալի հատվածի առկայությունը, Ղարաբաղյան խնդրի կապակցությամբ Բաքվում Յուշչենկոյի արած ադրբեջանամետ հայտարարությունները վկայում են այդ մասին:

ՀՀ ազգային անվտանգության առումով կարևոր է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ ՎՈւԱՄ ձևաչափում խորացող վրաց-ադրբեջանական համագործակցությունը կարող է իր հետևանքներն ունենալ հարավկովկասյան քաղաքականությունում՝ ընդհանրապես և Հայաստան-Վրաստան հարաբերություններում՝ մասնավորապես:

Սակայն վերը ներկայացվածով հանդերձ, ՎՈւԱՄ խնդրում կարևոր նշանակություն ունեն Ուկրաինայի ներքաղաքական զարգացումները, որոնցից էլ կախված են այդ երկրի արտաքին քաղաքական մոտեցումները: Վարչապետ Վիկտոր Յանուկովիչի հաղթանակի դեպքում ՎՈւԱՄ-ը կհայտնվի ճգնաժամի մեջ:

Իսլամական գործոն

Իսրայելա-լիբանանյան պատերազմից հետո Մերձավոր Արևելքում ստեղծված իրավիճակի և մասնավորապես՝ իրանական ազդեցության ընդլայնման հիմքում առանցքային նշանակություն ունի իսլամական գործոնի կարևորության աճը: Իսլամական գործոնը հանդես եկավ որպես մերձավորարևելյան փոխդասավորվածության փոփոխության գլխավոր մեխանիզմ:

Այդ գործոնի նշանակությունը միջազգային հարաբերություններում միայն աճելու է: Միացյալ Նահանգների ու նրա դաշնակիցների խնդիրը՝ սահմանափակել Թեհրանի ազդեցությունը մերձավորարևելյան գործերում, չի կարող լուծվել արևմտյան ոճի ժողովրդավարության տարածման մեխանիզմով:

Ադրբեջանը փորձում է օգտվել ստեղծված իրավիճակից: Ակտիվացնելով սեփական իսլամական քաղաքականությունը՝ պաշտոնական Բաքուն նպատակ է հետապնդում ղարաբաղյան զարգացումներում հոգուտ իրեն ապահովել մահմեդական երկրների դիվանագիտական, տեղեկատվական և տնտեսական աջակցությունը:

2006թ. հունիսի 19-21-ը Բաքվում կայացած Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամ երկրների արտգործնախարարների 13-րդ կոնֆերանսի արդյունքում ընդունված եզ-

¹ 2006թ. սեպտեմբերի 7-ին ՄԱԿ Գլխավոր ասամբլեայի ընդունած «Իրավիճակն Ադրբեջանի գրավյալ տարածքներում» բանաձևի ֆոնին նոր բանաձևի ընդունումը չի կարող իր բացասական ազդեցությունը չունենալ հիմնախնդրում հայկական կողմի վրա: Տե՛ս *Հայկելված 2*:

րափակիչ կոմյունիկեում և Բաքվի հռչակագրում Հայաստանը միակ պետությունն էր, որը նշվեց որպես «ագրեսոր»¹:

Նույն տրամաբանությամբ են ընկալվում Ադրբեջանի հոգևոր առաջնորդ, շեյխ-ուլ-իսլամ Ալլահշյուքյուր Փաշազադեի՝ օգոստոսի 23-ի հայտարարությունը և, ընդհանրապես, նրա ակտիվությունն իսլամական տեղեկատվական դաշտում: Նշենք, որ Փաշազադեն այդ օրը ոչ միայն սպառնաց ջիհադ հայտարարել Հայաստանին, այլև քննադատեց Իսրայելի քաղաքականությունը Լիբանանի նկատմամբ: Ավելի ուշ Ադրբեջանի հոգևոր առաջնորդը բավական կոշտ արձագանքեց Հռոմի պապ Բենեդիկտոս 16-րդի՝ սեպտեմբերի 12-ի հայտնի ելույթին, որը իսլամական աշխարհում հակաքրիստոնեական ալիքի ծավալման պատճառ էր հանդիսացել:

Պանթյուրքական գործոն

Անկարան իր արտաքին քաղաքականության մեջ վերստին սկսել է կարևորել պանթյուրքական ուղղությունը: Եվրոպական ուղղությամբ Թուրքիայի որոշ անհաջողությունները, Վաշինգտոնի հետ հարաբերություններում երբեմն-երբեմն ծագող խնդիրները, Մերձավոր Արևելքում Թուրքիայի դերի վերստին կարևորումը և այդ երկրի՝ Ռուսաստանից, Կասպիցից ու Մերձավոր Արևելքից դեպի Եվրոպա ընթացող էներգահոսքերի առանցքային հանգույց դառնալը, թուրքական ռազմաքաղաքական ղեկավարության պատկերացմամբ, բավարար հիմք են կրկին անդրադառնալու պանթյուրքական գործոնին:

Տարածաշրջանային զարգացումներում պանթյուրքական գործոնի ազդեցությունը կարող է աճել ևս երկու պատճառով:

2006թ. հունիսին Ղազախստանի միանալը «Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան» նավթամուղին և Ադրբեջանի հետ ռազմավարական համագործակցության պայմանագրի ստորագրումը տնտեսական ու քաղաքական առումներով մեծացնելու են Աստանայի ներգրավվածությունը համաթյուրքական ձևաչափում:

Պետք է կարևոր համարել նաև նույն ձևաչափում Թուրքիայի և Ուզբեկստանի՝ առաջին հերթին քաղաքական ոլորտում ընդլայնվող համագործակցությունը: 2005թ. ընթացքում ԱՄՆ-Ուզբեկստան կապի խզումը նպաստեց (ենթադրաբար՝ ոչ առանց ԱՄՆ անուղղակի աջակցության), որ թե՛ Անկարայում և թե՛ Տաշքենդում երկու երկրների միջև առկա համագործակցությունը կրկին ստանա առաջնային կարևորություն:

Հինգ տարվա ընդմիջումից հետո սեպտեմբերի 18-20-ը թուրքական Կեմերե քաղաքում կայացավ 10-րդ միջազգային թյուրքական դուրուլթայը՝ համաժողովը², որին մասնակցում էին թյուրքական բոլոր պետությունների, Ռուսաստանի Դաշնության թյուրքական սուբյեկտների և աշխարհի բազմաթիվ երկրների թյուրքական համայնքների մոտ 600 ներկայացուցիչներ: Համաժողովի եզրափակիչ փաստաթղթում վերստին դատապարտվել է «Ադրբեջանի դեմ Հայաստանի ագրեսիան»: Նախատեսվում է 2006թ. նոյեմբերի 17-ին Թուրքիայում անցկացնել թյուրքական պետությունների ղեկավարների զագաթաժողով:

Պանթյուրքական ձևաչափում Ղարաբաղյան խնդիրը, այլ հարցերի հետ մեկտեղ, կարող է շրջանառության մեջ դրվել որպես թյուրքական համագործակցությանը խոչընդոտող հանգամանք: Այդ առումով լուրջ նշանակություն է ունենալու Թուրքիա-կենտրոնաասիական թյուրքական պետություններ գծում Ադրբեջանի կապող օդակ լինելը: Պանթյուրքական ուղղության ընդհանուր ակտիվացումը կարող է միջազգային քաղաքականություն ներմուծել մի նոր հարթություն, ուր Հյուսիսային Կիպրոսի թյուրքական ինքնահռչակ հանրապետության, Իրաքի թուրքամենների, Ղարաբաղի, թուրք մսիխթեցիների, Մոլդովայի գազաուզների և Ղրիմի թաթարների հարցերը քննարկվեն մեկ տրամաբանությամբ: Չի բացառվում, որ վերոհիշյալ տրամաբանությունը պատճառ հանդիսանա նաև հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման հարցում Անկարայի դիրքորոշման կոշտացման համար:

¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս «Գլոբուս № 3», Արաքս Փաշայան, «Իսլամական խաղաքարտ Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ»:
² Պանթյուրքական համագործակցության այդ ձևաչափը հիմնադրվել է 1993թ., և մինչև 2002թ. դուրուլթայներն անց էին կացվում յուրաքանչյուր տարին մեկ անգամ:

Հետևություններ

Հաշվի առնելով Հարավային Կովկասում ընթացող և սպասվող աշխարհաքաղաքական զարգացումները՝ պետք է ենթադրել, որ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շուրջ ստեղծված ճգնաժամը, թերևս, չի կրում կարճաժամկետ բնույթ, այլ արտացոլում է Ղարաբաղյան հիմնախնդրի նոր փուլ մտնելու ընթացքը՝ մասամբ կապված նաև վերոհիշյալ չորս ուղղությունների հետ, որոնցում առկա միտումները միջնաժամկետ հեռանկարում միայն խորանալու են:

Ղարաբաղյան հարցի կարգավորման հիմնական ձևաչափի փոփոխումը կարող է իր հետ բերել նոր ձևաչափերի ստեղծում կամ նախկինում երկրորդական բնույթ ունեցող ձևաչափերի կարևորության աճ, որոնք խնդրի հանգուցալուծման տեսանկյունից միգուցե չունենան վճռական ազդեցություն, սակայն կարող են դիվանագիտական և տեղեկատվական առումներով զգալի փոփոխություններ առաջացնել գոյություն ունեցող իրավիճակում: Ըստ ամենայնի, ներկայումս Ղարաբաղյան հիմնախնդրում Բաքվի քաղաքականության նպատակը դա է:

*Սարգիս Հարությունյան
Կարեն Վերանյան
«Նորավանք» ԳԿՀ*

ՀՀ արտաքին առևտուրը Ռուսաստանի Դաշնության հետ 2005թ.

ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների համաձայն՝ 2005թ. ՌԴ հետ ՀՀ ապրանքաշրջանառությունը կազմել է շուրջ \$361.6 մլն, որից դեպի ՌԴ արտահանումը հաշվվել է \$119 մլն, ներմուծումը Հայաստան՝ \$242.6 մլն:

Ստորև բերված աղյուսակներում ներկայացված են ապրանքաշրջանառության տվյալները՝ ըստ հիմնական ապրանքախմբերի:

Հայաստանից արտահանումը ՌԴ

Ապրանքախումբ	Արտահանում, \$մլն
Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	71.3
Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր/մետաղներ	10.2
Էլեկտրական մեքենաներ/սարքավորում., ձայնագրող ապարատներ և դրանց մասեր	5.9
Կաուչուկ և ռետինե իրեր	5.3
Միջուկային ռեակտորներ, կաթսաներ, սարքավորում. և մեխանիկական մասեր	2.8
Կաթ/կաթնամթերք, թռչնի ձու, բնական մեղր և այլ կենդան. ծագման սննդամթերք	2.7

ՌԴ-ից ներմուծումը Հայաստան

Ապրանքախումբ	Ներմուծում, \$մլն
Վերգետնյա տրանսպորտի միջոցներ և մասեր	49.9
Հացահատիկներ	45
Բնական կամ արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր/մետաղներ	24
Միջուկային ռեակտորներ, կաթսաներ, սարքավորում. և մեխանիկական մասեր	20.8
Կաուչուկ և ռետինե իրեր	9.3
Վառելանյութեր, նավթ/նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր	8.4
Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինողներ	8.3
Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ	7.4
Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք	6.8

* Աղյուսակները կազմվել են ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների հիման վրա:

2006թ. սեպտեմբերի 7-ին ՄԱԿ Գլխավոր ասամբլեայի 60-րդ նստաշրջանում ընդունվեց Ադրբեյջանի նախաձեռնած *A/60/L.60/Rev.2* բանաձևի նախագիծը: Բանաձևի վերնագիրն է «Իրավիճակն Ադրբեյջանի գրավյալ տարածքներում»:

Կապված վերոհիշյալ փաստի հետ՝ անհրաժեշտ ենք համարում ուշադրություն հրավիրել մի քանի հանգամանքների վրա:

Փաստորեն, ադրբեյջանական կողմին հաջողվեց հայ-ադրբեյջանական զինված ուժերի շփման գծում տեղի ունեցած հրդեհների հարցը տեղափոխել միջազգային դիվանագիտության դաշտ և իրավիճակին տալ մի ձևակերպում, որի վերնագիրը արտահայտում է Բաքվի մոտեցումները Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունում:

Էական է այն հանգամանքը, որ բանաձևին կողմ են քվեարկել ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի բոլոր երեք համանախագահ երկրները (ԱՄՆ, Ռուսաստան, Ֆրանսիա), Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) անդամ բոլոր երկրները (Ռուսաստան, Բելառուս, Ղազախստան, Ուզբեկստան, Ղրղզստան, Տաջիկստան) և Հայաստանին հարևան Իրանը:

Ոչ պակաս կարևոր է այն փաստը, որ ի տարբերություն հայ-ադրբեյջանական շփման գծում տեղի ունեցած միջադեպերի, 2005թ. դեկտեմբերի 14-16-ը Նախիջևանի Ջուղա բնակավայրի մոտ տեղի ունեցած հայկական գերեզմանոցի ավերման փաստը պաշտոնական Երևանը չկարողացավ դարձնել միջազգային հեղինակավոր կազմակերպություններից և ոչ մեկի քննարկման առարկա:

СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ ИЗРАИЛЬСКО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ

Боевые действия израильской армии в Ливане летом 2006г. и последующие события, в том числе возможность отправки турецких миротворцев в эту ближневосточную страну, вновь привлекли внимание экспертов к дальнейшему развитию стратегических отношений между Турцией и Израилем. Как известно, в последние годы боязнь возникновения курдского государства, а также кризис в турецко-израильских отношениях из-за позиции, занятой Израилем по ряду региональных проблем, особенно палестинской и курдской, заставили Турцию активизировать свои действия в регионе Большого Ближнего Востока без оглядки на своих западных партнеров и Израиль. Руководство Турции окончательно сделало свой выбор в пользу более активной региональной политики, предполагающей возрождение роли Турции на Ближнем Востоке, что усложняет поддержание баланса в отношениях между Израилем и арабскими странами, поскольку тесные израильско-турецкие отношения вызвали серьезные проблемы в контактах Анкары не только с арабскими, но и вообще с мусульманскими странами.

Турецко-израильские отношения существенно обострились еще в мае 2004г., когда турецкий премьер Р.Т.Эрдоган выступил с несколькими резкими заявлениями по поводу силовых методов Израиля в процессе ближневосточного урегулирования, а после ликвидации израильскими спецслужбами лидеров *Хамас* шейха Ясина и Абдулазиза Рантиси даже назвал политику Израиля «близкой к государственному терроризму». Эрдоган также обвинил А.Шарона в саботаже мирного процесса на Ближнем Востоке. Эти жесткие заявления, по сути, перечеркнули на данный момент все попытки Израиля наладить отношения с Анкарой, переживающие серьезный кризис после убедительной победы в ноябре 2002г. на парламентских выборах Партии справедливости и развития и формирования в Турции впервые за многие годы однопартийного правительства. Тем не менее, 24 декабря 2003г. Турция и Израиль подписали *Соглашение о совместной борьбе с террором*. Документ предусматривал обмен разведывательной информацией между Израилем и Турцией, разработку совместных антитеррористических методик и проведение совместных учений пограничных подразделений. Но это Соглашение вызвало резкую негативную оценку в ряде исламских стран и было названо поводом для проведения репрессивных акций в Турции, в особенности против курдов.

С апреля 2004г. под влиянием событий в Ираке в израильско-турецких отношениях стали проявляться отчетливые элементы похолодания. Некоторые эксперты, проанализировав сложившуюся в этот период в турецко-израильских отношениях ситуацию, поспешили сделать вывод о серьезной угрозе партнерству двух стран, особенно исходя из того, что в этот период были под различными предлогами аннулированы или отложены некоторые важные проекты в сфере военно-технического сотрудничества. Тем не менее, исходя опять таки из приоритетов в сфере безопасности, турецкое руководство (испытывая большое давление со стороны военных) пошло на новую активизацию своих отношений с Израилем. Точкой отчета нового этапа двусторонних отношений стал инициированный турецкой стороной визит Эрдогана в Израиль в мае 2005г. 1 мая Эрдоган прибыл в Израиль и, к удовольствию всех сторон, сразу же начал переговоры о продолжении военного сотрудничества. В результате был подтвержден контракт на продажу Турции израильских беспилотных самолетов-разведчиков дальнего радиуса действия «Харон» на общую сумму \$200 млн. Стороны начали готовить контракт по модернизации Израилем 30 истребителей турецких ВВС F-4 Phantom, стоимостью в \$500 млн. Начались обсуждения и возможных закупок израильских бронетранспортеров «Ахзари» и танков «Меркава», хорошо зарекомендовавших себя в условиях ведения боевых действий в пустыне.

Не случаен тот факт, что в налаживании нового этапа израильско-турецких отношений именно военно-техническая составляющая играла важнейшую роль. В 2000-2004 гг. военно-техническое сотрудничество с Турцией (по результатам контрактов, заключенных начиная с середины 1990-х гг.) составляло примерно 20-35% от общего экспорта продукции израильского ВПК. В основном это были проекты, связанные с модернизацией авиационной техники ВВС Турции (самолеты *F-4* и *F-5*), закупкой авиационного ракетного вооружения и т.д. За счет высокой конкурентоспособности своего предложения Израиль также сумел получить контракт на модернизацию танков *M-60*. Хотя этот контракт был подписан еще в 2002г., однако по ряду причин его реализация затягивалась. Только с конца 2005г. израильские инженеры приступили к выполнению масштабной модернизации танкового парка турецкой армии. Программу модернизации *M-60* специально для Турции подготовили израильские инженеры из компаний *Israel Military Industries* и *Elbit Systems*. Ее стоимость составляет \$688 млн. Турецкие сухопутные войска получают все 170 модернизированных *M-60* до 2009г. Согласно имеющейся информации, в случае успешной реализации указанного проекта, в дальнейшем возможна также модернизация еще до 1000 танков *M-60* с помощью израильских компаний.

Кроме реализации ряда двусторонних проектов в военно-технической области, Турция и Израиль в последнее время также договорились о продолжении совместных военных учений под кодовым названием *Reliant Mermaid* с использованием разведывательных спутников. Израиль также заинтересован в модернизации турецких учебных самолетов *T-34* и *T-38*.

Важным аспектом военно-технического сотрудничества Турции и Израиля является сотрудничество в сфере ПВО и тактической ПРО. В настоящее время Израиль является единственным государством мира, которое имеет систему ПРО, охватывающую почти всю территорию страны. В Израиле были разработаны системы ПРО «Эрроу» и ее дальнейшая модификация «Эрроу-2», которые планируется поставить также и в Турцию. Турция с 1999г. участвует в этом проекте, но программа развертывания ПРО в сотрудничестве с Израилем и США усложняется большой стоимостью реализации проекта. Даже наиболее ограниченная система ПРО с минимальным количеством установок «Эрроу» обойдется Турции в сумму более \$5 млрд, при этом не обеспечивая возможности защиты всей территории страны.

Военно-техническое сотрудничество двух стран, тем не менее, имеет свои объективные ограничители и не способно в дальнейшем служить основой для углубления их политических отношений и доведения их до уровня «стратегического союза». Естественно, императивы в сфере безопасности однозначно будут способствовать в среднесрочной перспективе сохранению стабильного партнерства, но уже не в состоянии довести их до уровня союзнических. Этому не способствуют ни политические условия, ни углубляющиеся в Турции антиизраильские отношения. За исключением военной верхушки и определенной части турецкой политической элиты, население и широкая общественность Турции резко отрицательно относятся к дальнейшему качественному углублению сотрудничества с Израилем.

Серьезным испытанием для двусторонних отношений явились события вокруг Ливана летом 2006г., вызванные боевыми действиями израильской армии против *Хизбаллы* и вторжением Израиля в южные районы Ливана. В Турции эти действия Израиля сразу же вызвали резкий подъем антиизраильских и антисемитских настроений, нашедших поддержку и у значительной части правящей элиты страны.

Уже 1 августа 2006г. в Стамбуле по предложению Анкары состоялось срочное заседание организации «Исламская конференция» (ОИК) на экспертном уровне для обсуждения вопроса об оказании Ливану гуманитарной помощи. А уже 3 августа по инициативе Турции и ряда арабских государств на экстренном заседании Исполнительного комитета ОИК в Куала-Лумпуре страны-участницы обсудили кризисную ситуацию на Ближнем Востоке и приняли совместное Заявление. В документе содержался призыв к немедленному и безоговорочному прекращению боевых действий в Ливане; а действия Израиля были охарактеризованы в нем как агрессивные и преступные, расследованием которых должен заняться Совет Безопасности ООН. Турецкую делегацию на встрече ОИК в Малайзии возглавлял премьер-министр Реджеп

Тайип Эрдоган, который в своем выступлении подверг резкой критике действия Израиля, назвав их «несправедливыми и незаконными». Кроме того, Турция выступила с инициативой созвать экстренное заседание Парламентского союза ОИК. 3 августа все депутаты от правящей в Турции Партии справедливости и развития вышли из межпарламентской группы дружбы с Израилем в знак протеста против военных действий в Ливане. Накануне о выходе из турецко-израильской межпарламентской группы дружбы заявили и депутаты от оппозиции. Турецкие эксперты в связи с событиями в Ливане также отметили всплеск антиизраильских и антиамериканских настроений в Турции, т.к. Вашингтон однозначно расценивался как соучастник и пособник действий Израиля.

Весьма интересной иллюстрацией нынешнего восприятия израильско-турецких отношений в турецком обществе на фоне военной операции Израиля в Ливане летом 2006г. явились события, связанные с назначением на должность нового начальника Генерального Штаба вооруженных сил Турции армейского генерала Яшара Бююканыта. В связи с тем, что Я.Бююканыт пользовался поддержкой А.Сезера и занимает более жесткую позицию по курдскому вопросу, проблемам интеграции с ЕС и т.д., в отношении него предпринимались различные попытки дискредитации. С этой целью даже предпринимались попытки использовать подлинный факт нахождения могилы его деда – офицера Османской армии, погибшего в годы Первой мировой войны, на территории Израиля. Израильский генштаб в качестве жеста доброй воли установил местонахождение могилы, привел ее в надлежащий вид и пригласил турецкого генерала посетить место захоронения деда. По мнению инициаторов кампании, «этот факт на волне роста в стране антиизраильских настроений в связи с конфликтом в Ливане должен был сыграть против Я.Бююканыта».

Изменения, происходящие в настоящее время в турецко-израильских отношениях, обусловлены также процессами европейской интеграции Турции. Ориентированная в сторону ЕС внешняя политика Анкары заставляет ее внести определенные изменения в свои отношения с Израилем, т.к. позиция Европейского Союза к Израилю всегда была несколько более жесткой, а симпатии к арабам, хоть и не проявляются отчетливо, но все же имеют место. Аналогичное отрицательное значение для отношений с Израилем имеет также усиление антиамериканских настроений в Турции и процессы, связанные с усилением курдского фактора в процессах вокруг Ирака.

Очевиден и другой, внутривнутриполитический фактор, от которого зависит качество турецко-израильских отношений. Известно, что именно турецкие военные были основными идеологами и сторонниками развития израильско-турецких отношений. Поэтому, в случае дальнейшего снижения роли военной верхушки в политической жизни Турции, отношения с Израилем также объективно будут слабеть. Это, конечно, не приведет к полному разрыву израильско-турецких отношений – императивы в сфере безопасности двух стран не позволят даже их снижение до критического уровня, – но их роль в политических процессах в регионе будет существенно откорректирована.

Сергей Минасян

ИНТЕРНЕТ КАК ПОЛЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ ПРОТИВ АРМЕНИИ

Азербайджанская сторона активно использует возможности интернета в информационной войне против Армении и Нагорно-Карабахской республики. В связи с тем, что влияние интернет-СМИ в мире все более увеличивается, значение информационной сети в карабахском конфликте также усиливается. Кроме того, на формирование общественного мнения все сильнее действуют разнообразные интернет-сообщества.

Дезинформация

Использование дезинформации в карабахском противостоянии используется еще со времен его начала. Однако интернет дает больше возможностей в этом направлении:

1. выставленная в сети ложная информация распространяется с большой скоростью. Фактически, дезинформацию в интернете можно распространять моментально, особенно в критической ситуации, когда от скорости информирования может зависеть многое.
2. сетевая дезинформация надолго остается доступной для пользователей. Печатные и электронные СМИ дают лишь кратковременный результат. Кроме того, при грамотных действиях дезинформирующей стороны ложные сведения могут стать доступны для очень большой аудитории на длительный промежуток времени.

У азербайджанской стороны есть продуманные средства для распространения дезинформации. При негласной, но явной государственной поддержке за последние несколько лет динамично развился информационно-аналитический портал *Day.az*. Ресурс, на котором материалы публикуются как на русском, так и на английском языках, принадлежит члену постоянной комиссии Милли Меджлиса по международным отношениям и межпарламентским связям Анару Мамедханову.

По данным различных рейтингов, портал *Day.az* в месяц посещают более 100 тысяч уникальных пользователей, в день – более 10 тысяч. Индекс цитируемости издания в интернете равен 2200, что, по данным системы *Яндекс*, является 38-м показателем среди всех русскоязычных изданий в сети. Столь высокий индекс цитируемости повышает позиции *Day.az* в поисковых машинах. Так, при поисковом запросе в системе *Яндекс* по ключевым словам «Армения новости», *Day.az* выводится на второе место. (При том, что и на первом не находится чисто армянский ресурс – проект РИА Новости «Новости-Армения»). С учетом того, что по статистике большинство пользователей обращаются лишь к первым десяти показам поисковой машины, *Day.az* позиционирует себя в интернете как один из основных источников информации по Армении.

Фактически, на сегодняшний день это самый посещаемый новостной интернет-ресурс на Южном Кавказе, где оперативно выставляется информация обо всем регионе. При этом многие армяне используют в качестве источника информации именно *Day.az*, не имея альтернативы того же уровня.

Day.az периодически сливает в интернет дезинформацию. При этом используется не собственная информация, а ссылки на азербайджанское информагентство АПА, которое является исправным поставщиком совершенно ложных новостных материалов по Армении и Карабаху. Учитывая популярность и высокий рейтинг в поисковых машинах *Day.az*, подобные материалы довольно быстро и широко распространяются в глобальной сети.

Примечательно, что периодически даже армянские СМИ лгут на подобные инсинуации, перепечатывая дезинформацию. Подобную готовность перепечатывать азербайджанскую дезинформацию можно объяснить несколькими факторами:

1. Отсутствием профессиональных кадров в СМИ, особенно среди состава, призванного готовить дайджесты из неармянских изданий.
2. Неоперативностью самих армянских изданий, которые бывают подчас хуже информированы о событиях в самой Армении, нежели азербайджанские СМИ. Часто в интернете информацию об Армении можно встретить только в азербайджанской прессе, так как армянские информагентства не публикуют материалы в открытом доступе, в результате новости попадают в интернет в «обработанном» виде.
3. Неудовлетворительной работой официальных пресс-служб в Армении. Для примера можно привести казус с заявлением главы МИД Азербайджана Эльмара Мамедъярова от 16 мая 2005 года о готовности Еревана сдать все 7 районов зоны безопасности. *В течение двух дней МИД Армении никак не комментировал это заявление, в связи с чем армянская пресса использовала зарубежные материалы по этому вопросу.*
4. Отсутствием принципиальности.

Использование сетевых сообществ

Дезинформация в интернете распространяется не только напрямую через СМИ. Для этого используются также разнообразные сетевые сообщества – форумы, блоги (интернет-дневники) и т.д. После слива со стороны азербайджанских СМИ дезинформации за дело принимаются бойцы информационного фронта. Огромное количество азербайджанских пользователей начинает распространять эти материалы по всевозможным форумам, блогам, сетевым сообществам. Подобный ход резко повышает аудиторию вброшенной информации, увеличивая при этом и популярность азербайджанского СМИ, на которое делается ссылка.

Кроме того, в интернете действуют организованные бригады информационных бойцов. Основной их целью является дискредитация армянской стороны и пропаганда в пользу Азербайджана. Практически на всех ресурсах, где публикуются материалы, касающиеся Армении, Карабаха и Азербайджана, участвуют представители этих группировок, причем их деятельность явно координируется. Они ведут плотную работу с колеблющимися пользователями, умело дискредитируют Армению и Карабах. Основная их цель: представлять позицию своей страны, вести пропагандистскую работу, дискредитировать противника. Активность этих групп столь высока, что, посещая форумы, на которых они выкладывают свои материалы, можно получить полную информацию как о текущих политических процессах, так и об исторической составляющей карабахского конфликта. На форумах часто можно найти раритетные архивные материалы, которые недоступны в Сети.

Часто используется метод маскировки — они представляются русскими, евреями, грузинами, американцами и т.д. и от их имени льют грязь на противоположную сторону. Кроме того, ведется активная работа по насаждению негативных чувств по отношению к армянам среди представителей других национальностей. Так, на интернет-форумах фашистской направленности армян представляют поборниками сионизма, в еврейских сообществах – антисемитизма, активно разрабатывают тему армяно-грузинского конфликта, действуя под «чужим флагом». В подобных бригадах действуют как азербайджанцы, живущие на родине, так и представители диаспоры. В насаждении армяно-еврейского конфликта также участвуют турки.

Стоит отметить, что аналогичным образом действуют группы армянских интернетчиков, которые ведут скоординированные действия. Существует несколько закрытых армянских групп, которые работают в этом направлении, внешне не выдавая своих связей. Так, в течение последних месяцев, в период нагнетания националистических настроений в России, армянской группой была проведена довольно успешная операция по дискредитации азербайджанцев и «отбеливанию» армян на форуме радикальной российской организации *Движение Про-*

тив *Нелегальной Иммиграции* (ДПНИ). При этом использовались подставные персонажи, которые активно изменяли общую атмосферу среди российских радикалов.

Информационные битвы идут не только на форумах, блогах, но также на открытых энциклопедических ресурсах, таких как, например, все более популярная «Википедия» – публичная электронная энциклопедия, на сайте которой выложены сотни тысяч материалов по всем возможным областям. Так как статьи из «Википедии» открыты для редактирования, здесь развернулась активная борьба за содержание статьи «Карабах». С обеих сторон были задействованы большие силы, в том числе действовали скрипты по периодическому изменению содержания в пользу той и другой стороны. В результате в англоязычной «Википедии» на сегодняшний день размещено 11 материалов о Нагорном Карабахе с прямо противоположным содержанием. Этого результата стороны добились за счет того, что по-английски географическое название имеет разнообразные способы написания, использовалась даже возможность опечаток при написании. В русскоязычной версии «Википедии» размещено 6 материалов, вокруг которых идут постоянные споры.

Хакерские действия

В информационной войне активно используются хакерские методы, призванные нарушить работу интернет-ресурсов противной стороны. Речь идет либо о временном приостановлении работы сайтов, либо об их разрушении, либо – изменении в свою пользу выложенной на них информации. Первые интернет-столкновения между Арменией и Азербайджаном произошли в 2000г (см. *Приложение 1*). Однако после этого на некоторое время обмен ударами прекратился.

Следующий большой обмен ударами произошел весной 2005г. Тогда первые нападения на армянские форумы были зафиксированы с азербайджанской стороны. Был уничтожен ряд ресурсов, после чего боевые действия развернулись по широкому фронту. Были уничтожены десятки веб-сайтов как с одной, так и с другой стороны. В основном жертвами атак стали давно заброшенные сайты, а также не слишком профессионально администрируемые интернет-форумы. Однако на довольно долгое время была нарушена работа нескольких крупнейших ресурсов армянского сетевого сообщества, таких как *Hayastan.com*, *Yerevan.ru*, *Open-Armenia.com*. Одновременно на два важных армянских ресурса произошло нападение со стороны турецких хакеров – были выведены из строя *Genocide.ru*, *ArmenianHouse.org* – крупнейшие базы исторические данных. Этот период ознаменовался сражением среди азербайджанских и турецких хакерских групп. Стоит отметить, что представитель азербайджанской хакерской группы *POLIGON AZERALL TEAM*, который скрывался под псевдонимом *Alert*, в оперативном режиме информировал о своих нападениях на армянские ресурсы на форуме портала *Day.az*. Однако довольно быстро ему был перекрыт доступ туда. По словам администратора форума (он поделился этой информацией с одним из армянских пользователей, к которому выказывал доверие), требование о прекращении открытого распространения информации о взломе армянских сайтов поступило из органов национальной безопасности Азербайджана.

После этого с периодичностью примерно раз в полгода атаки на армянские ресурсы продолжались. Последняя атака была проведена в середине сентября текущего года. При этом на этот раз были использованы более серьезные методы взлома, что говорит о том, что противная сторона серьезно работает в этом направлении. В этом году была еще одна волна нападений на армянские ресурсы. В марте был взломан ряд сайтов, однако основной целью хакеров был сайт певца Андре, участвовавшего в конкурсе Евровидения. После взлома упомянутого сайта, на нем (а также на нескольких других ресурсах) были выложены фотографии жертв Ходжалу. Отметим, что в течение длительного промежутка времени никто в Армении не прилагал усилий для того, чтобы убрать азербайджанскую пропаганду с взломанных сайтов. В ответ на эти действия анонимной армянской группой был подвергнут массивной DDoS-атаке форум азербайджанских хакеров – *fox.az/forum*.

Жертвами кибер-войны стали даже венгерские веб-ресурсы. После оглашения приговора Рамилю Сафарову, азербайджанские хакеры в знак протеста взломали ровно 100 венгерских сайтов. К ним присоединились и турецкие группы, взломав еще несколько венгерских ресурсов.

В целом, можно отметить, что армянская сторона практически не отвечает на нападения азербайджанских хакеров. Часть администраторов армянских ресурсов считает, что отвечать вандализмом на вандализм нельзя, надо лишь усиливать защиту. Другие считают, что просто так тратить силы не стоит, пока нет реальной необходимости. В основном ответные акции проводятся со стороны энтузиастов, которые по большей части не слишком профессиональны и способны взламывать только слабо защищенные ресурсы. Однако среди многих активных деятелей армянского сетевого сообщества отсутствие внимания со стороны государства вызывает недовольство, так как они готовы пойти на скоординированные и, главное, продуманные и эффективные меры против азербайджанского сектора интернета. У многих обычных пользователей в свою очередь возникает чувство бессилия армянской стороны, неспособной адекватно ответить на атаки.

Среди последних нападений на армянские ресурсы стоит отметить массированную *DDoS*-атаку (см. Приложение 2) на все форумы и общественные ресурсы, которая была проведена в течение 6 недель летом 2005г. Тогда была парализована вся жизнь армянского интернет-сообщества. Противник, который так и остался анонимным, был профессионально подготовлен и смог эффективно вывести из строя весь армянский сегмент. Во время атаки использовалась сеть из сотен зараженных компьютеров, распределенных по 40 странам мира. Можно с уверенностью сказать, что на подобную атаку были брошены серьезные средства и высококлассные специалисты. Так как источник этой атаки так и не был выявлен, среди администраторов армянских ресурсов возникло несколько гипотез:

1. Атака идет со стороны спецслужб Армении, которые тем самым пытаются подавить возможные источники революционных настроений. Однако, по оценке нескольких местных экспертов, подобную атаку в Армении могли бы совершить один или два специалиста, да и это вызывало сомнения.
2. Атакуют азербайджанцы. Что было вполне вероятно. Причем одну из гипотетических причин высказали на одном из азербайджанских форумов. Предполагалось, что спецслужбы Азербайджана начали атаку, чтобы вынудить армян пойти на ответные действия и их руками уничтожить перед выборами оппозиционные интернет-ресурсы.
3. Атаку начали российские спецслужбы, чтобы спровоцировать очередной виток социальной напряженности вокруг карабахского конфликта. Подозрение падало именно на российскую, а не американскую сторону потому, что атакам подвергались только русскоязычные ресурсы.
4. Атаку начала третья сторона из меркантильных соображений – с целью вымогания денег с владельцев ресурсов. В пользу этого говорил тот факт, что после месяца атаки на связь с администратором одного из порталов вышел некто и потребовал больших денег в обмен на прекращение нападений. Однако самым удивительным образом он незамедлительно ретировался после того, как ему было отказано.

В любом случае этот эпизод показал, что государство никоим образом не следит за своим интернет-сегментом, так как со стороны государственных структур не было никаких попыток помочь выйти из подобной ситуации.

Слабости армянской стороны

Среди слабых сторон надо отметить неразвитость интернета в Армении в целом. Информационные ресурсы в большей своей части слаборазвиты, непрезентабельны. И это при том, что в Азербайджане на государственном уровне поддерживаются пропагандистские ресурсы,

которым армянские уступают не только по качеству, но и по посещаемости. Так, в поисковых машинах часто на первых местах по ключевым фразам, касающимся карабахского конфликта, оказываются либо азербайджанские, либо российские ресурсы, так как их продвижением занимаются специалисты. Аналогичные армянские ресурсы в сети поддерживаются в основном энтузиастами, которые на собственные средства создают такие порталы, как *Genocide.ru*, *ArmenianHouse.org*, *Sumgait.info* и множество других, в то время как этим должны были бы заниматься государственные структуры.

Кроме того, из-за слишком слабого канала, через который Армения связывается с внешним миром, размещенные на армянских серверах информационные источники практически недоступны из-за границы. Более того, слабость канала сама по себе таит глобальную опасность. В случае серьезной DDoS-атаки есть возможность выхода из сети всей Армении в целом.

Слабое внимание к интернету со стороны государственных структур стоило ряда поражений во время информационной войны. Так, убийство Гургена Маркаряна в Будапеште прошло практически незамеченным для мирового сообщества, так как Министерство обороны и другие структуры ограничивались лишь распространением пресс-релизов на армянском языке, ожидая при этом, что вся мировая пресса будет их распространять. В действительности в этом направлении больше было сделано на основе личной инициативы нескольких человек, создавших ресурс *budapest.sumgait.info*, где выкладывалась на английском языке свежая информация по будапештскому делу, а группы информационных бойцов распространяли ее по интернет-сообществам.

В целом можно сказать, что по отношению к интернету среди государственных структур нет серьезного отношения, что может грозить в будущем серьезными поражениями в информационной войне. Так, например, пресс-служба Министерства обороны РА распространяет свои пресс-релизы посредством открытой российской почтовой службы *Mail.ru*. Взлом ящика на этом ресурсе не является серьезной задачей и может быть использован азербайджанской стороной в нужный момент для распространения фальшивых сообщений от имени МО. В случае массовой и разносторонней атаки со стороны Азербайджана армянская сторона – при нынешнем положении дел – может оказаться в нокауте.

Самвел Мартиросян
Фонд «Нораванк»

Приложение 1.

Первая армяно-азербайджанская кибер-война прошла в 2000г. Фактически, это была одна из первых широкомасштабных интернет-войн между двумя государствами. В январе 2000г. азербайджанские хакерские группы *Green Revenge* и *Hijack Team 187* на 3 дня смогли взять под контроль порядка 25 доменов крупнейших армянских порталов: провайдеров, СМИ, сайтов о Геноциде армян. По заявлениям азербайджанских хакеров, акция под названием *Pink Champagne* преследовала цель прекратить очернение Азербайджана и азербайджанского народа, а также его лидера — Гейдара Алиева.

После того, как ресурсы были возвращены, армянская группа *Liazor group* провела в феврале ответную акцию, в ходе которой под контроль был взят практически весь азербайджанский сегмент интернета. Под контроль армянских хакеров попали государственные сайты, ресурсы СМИ, международных организаций и т.д. На этот раз были использованы более изощренные методы: на сайте одного из авторитетных азербайджанских изданий была помещена дезинформация со ссылкой на официальный Баку, согласно которой Азербайджан якобы соглашался пойти на серьезные уступки по карабахскому вопросу. Это сообщение было немедленно передано армянским информагентством «Снарк» по всем каналам и вызвало панику.

В результате азербайджанская сторона вынуждена была призвать прекратить боевые действия: Министерство национальной безопасности Азербайджана выступило с заявлением о взятии под контроль местных хакерских групп. После этого война в Сети, за которой довольно четко вырисовывались государственные структуры, была остановлена.

Приложение 2.

Схематически *DDoS*-атака выглядит примерно так: на выбранный в качестве жертвы сервер обрушивается огромное количество ложных запросов со множества компьютеров с разных концов света. В результате сервер тратит все свои ресурсы на обслуживание этих запросов и становится практически недоступным для обычных пользователей. Циничность ситуации заключается в том, что пользователи компьютеров, с которых направляются ложные запросы, могут даже не подозревать о том, что их машина используется хакерами. Программы, установленные злоумышленниками на этих компьютерах, принято называть «зомби». Известно множество путей «зомбирования» компьютеров – от проникновения в незащищенные сети, до использования программ-троянцев. Пожалуй, этот подготовительный этап является для злоумышленника наиболее трудоемким.

Чаще всего злоумышленники при проведении *DDoS*-атак используют трехуровневую архитектуру, которую называют «кластер *DDoS*». Такая иерархическая структура содержит:

- управляющую консоль (их может быть несколько) – т.е. именно тот компьютер, с которого злоумышленник подает сигнал о начале атаки;
- главные компьютеры – это те машины, которые получают сигнал об атаке с управляющей консоли и передают его агентам-«зомби». На одну управляющую консоль в зависимости от масштабности атаки может приходиться до нескольких сотен главных компьютеров;
- агенты – непосредственно сами «зомбированные» компьютеры, своими запросами атакующие узел-мишень.

Проследить такую структуру в обратном направлении практически невозможно. Максимум, что может определить атакуемый, это адрес агента. Специальные мероприятия в лучшем случае приведут к главному компьютеру. Но, как известно, и компьютеры-агенты, и главные компьютеры в данной ситуации также являются пострадавшими и называются «скомпрометированными». Такая структура делает практически невозможным отследить адрес узла, организовавшего атаку.

ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ www.AllArm.am ԱՆԿԱԽ ՊՈՐՏԱԼԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳ

Առաջարկվող միասնական ինտերակտիվ, դինամիկ տեղեկատվական տարածքի ստեղծման նպատակը համահայկական տեղեկատվական ընկերակցության և տեղեկատվական դաշտի ձևավորմանն աջակցելն է՝ արդյունավետ համագային, տարածաշրջանային և միջազգային երկխոսություն վարելու համար:

AllArm-ը բաց և ոչառնտրային տեղեկատվության աղբյուր է և սոցիալական բնույթի բանավեճեր վարելու տեղ է տրամադրում:

Առաջարկվող տեղեկատվական տարածքի տարբերությունը մինչև այժմ գոյություն ունեցողներից այն է, որ կայքում աշխարհի բոլոր հայերը կարող են ինքնուրույնաբար զետեղել զանազան նյութեր և իրենց կարծիքը թողնել արդեն հրապարակվածների մասին:

Անմիջական մասնակցության այս ձևը ջնջում է տեղեկատվությունն արտադրողների և սպառողների, ինչպես նաև աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում ապրող հայերի միջև սահմաններն ու հեռավորությունը: Բացի այդ, այն նպաստում է այն կարծրատիպի վերացմանը, համաձայն որի՝ օրինակ, Ուրուգվայում ապրող «հասարակ» հայն ի վիճակի չէ ոչ միայն տեղեկատվություն ստանալ Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին, այլև, ընդհանրապես, մասնակցել հասարակական հարցերի քննարկմանն ու լուծմանը:

Պորտալի օգնությամբ հազարավոր մարդիկ ամբողջ աշխարհում հնարավորություն կստանան հաղորդակցվել և տեղեկատվություն փոխանակել, իմանալ հայաստանյան նորությունները ոչ միայն տեքստային ձևաչափով, այլ նաև տեսաֆայլեր դիտել դրանք քաջելու կամ օն-լայն եղանակով: Ընդ որում, *AllArm*-ը կարող է ստանձնել օժանդակող ռեսուրսի դեր: *AllArm*-ն իր տեղեկատվական և բանավիճային հարթակը տրամադրում է աշխարհի բոլոր հայ համայնքներին՝ հասարակությանն ու մեկը մյուսին իրազեկելու համար իրենց ակտիվության, բանավեճեր վարելու, հայկական պետականությանն ուղղված նախագծերի առաջընթացի, համագործակցության և նման այլ տեղեկատվական աշխատանքի մասին (բնականաբար, բացառվում են թշնամանքի, ատելության քարոզումը, ահաբեկչության կոչերը և վիրավորական, սադրիչ, պոռնոգրաֆիական ու քայքայիչ բնույթի նյութերի հրապարակումը):

AllArm-ը կլինի անկախ գործող մեդիա-կայքերի ցանց, որը կկառավարվի երկու բովանդակային մաս (կոնտենտ) ունեցող մեկ միասնական կենտրոնից.

- Հայաստանի և Սփյուռքի ԶԼՄ բովանդակային մաս (այդ թվում և հեռուստաընկերությունները), որոնք այցելողներին հնարավորություն կտան ծանոթանալ ընթացիկ իրադարձություններին:
- Պորտալ այցելողների կողմից ստեղծվող բովանդակային մաս, այսինքն՝ համայնքային նորություններ, սոցիալական նշանակության իրադարձություններ մարդկանց կյանքում, լուսանկարներ, վիդեո, այս և աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին մեկնաբանություններ, հետաքրքիր փաստեր, հայտարարություններ, հրապարակումների, գրքերի, ֆիլմերի տեսություններ և այլն:

AllArm-ի ինքնարտադրվող մասը խիստ գրաքննության չի ենթարկվելու: Կայքի գրանցված հաճախորդները տեքստերի, ձայնա- և տեսանյութերի ու լուսանկարների զետեղման հնարավորություն կստանան պորտալի ադմինիստրատորի մոդերացիայի միջոցով: Նախատեսվում է պորտալը հագեցնել որոնման և կայքում արագ տեղաշարժվելու (նավիգացիայի) ժամանակակից համակարգերով, որոնք անհրաժեշտ տեղեկատվությունից արագ օգտվելու հնարավորություն կտան:

Արման Սաղաթեյան

ԹԻՖԼԻՍԱՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ. ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

«Նորավանք» ԳԿՀ-ն, կարևորելով թիֆլիսահայ համայնքում հայկականության պահպանման հրատապ խնդիրները, սույն թվականի ապրիլ-մայիս ամիսներին իրականացրել է դաշտային հետազոտություն: Անցկացվել են անհատական ֆոկլորային հարցազրույցներ (թվով 24) Թբիլիսիում գործող հայկական հասարակական կազմակերպությունների անդամների և մի քանի հայ հեղինակավոր հասարակական գործիչների հետ: Ստորև ներկայացնում ենք տեղեկատվական խնդիրները:

1. *Տպագիր մամուլ*

Չանգվածային լրատվամիջոցները կարևոր դեր են կատարում հայ համայնքների ինքնության պահպանման խնդրում: Դրանք նպաստում են համայնական խնդիրների վերհանմանը, քննարկմանը, հնարավոր լուծումների որոնմանը, ինչպես նաև ազգային վերագարթոնքին ու էթնիկ ինքնագիտակցության ակտիվացմանը:

Թիֆլիսի տեղեկատվական դաշտում հայկական տարրը թույլ է ներկայացված: Խոսքն առաջին հերթին հայալեզու տպագիր մամուլի սահմանափակ քանակության, կարելի է ասել՝ գրեթե բացակայության մասին է: Այսպես, Թբիլիսիում լույս է տեսնում համապարփակ տեղեկատվություն տրամադրող հայերեն ընդամենը 1 թերթ՝ «Վրաստան»-ը: Այն պաշտոնական թերթ է (խմբ.՝ Վ.Բայբուրթ, Վրաստանի ԱԺ պատգամավոր), այդ իսկ պատճառով տեղի հայության կողմից թերթն ընկալվում է որպես վրացական իշխանությունների խոսափող: Այն չի կարող բավարարել հայկական թեմատիկայի նկատմամբ առկա տեղեկատվական պահանջարկը: Թերթում հիմնականում զետեղվում են պաշտոնական լրահոսը և վրացալեզու պաշտոնական թերթերի համեմատ ավելի մանրամասն նյութեր հայ-վրացական միջպետական մակարդակի հանդիպումների ու քննարկումների մասին:

Լույս է տեսնում նաև հայերեն մեկ մանկական թերթ՝ «Արևիկ»-ը (հրատարակվում է համանուն բարեգործական ՀԿ ջանքերով): Առաքվում է հիմնականում Թբիլիսիի, Ջավախքի, Երևանի հայկական դպրոցներ: Թերթը պարբերաբար ֆինանսական խնդիրներ է ունենում, բազմիցս կանգնել է փակման վտանգի առջև: Բացի այդ, պարբերականի շուրջ հավաքված անձանց և մանուկ ընթերցողների երազանքն է «թերթը տեսնել գունավոր»: Թերթի խմբագրի խոսքերով՝ «*Այստեղի հայկական դպրոցներ ուղարկում ենք, կեսն անվճար ենք տալիս, կեսին գոնե ասում ենք վճարեք, որ կարողանանք հաջորդ համարը թողարկել: Տպարանում շաբաթներով մնում է, չենք կարողանում հանել:... Նամակներ ենք ստանում, ուզում են, որ գունավոր լինի, բայց ֆինանսի պատճառով դեռ անհնար է:*

Թիֆլիսի հայ համայնքում հոգևոր-տեղեկատվական անվտանգության խնդիրները կարևորելով՝ Վիրահայոց թեմը ձեռնամուխ է եղել հոգևոր, մշակութային, լրատվական հանդեսի՝ «Նորաշենի» թողարկմանը: Հանդեսի անդրանիկ համարում կարդում ենք. «Նոր պարբերականը ծառայելու է հայության միասնականության ամրապնդմանը, հուզող հիմնախնդիրների վերհանմանն ու դրանց հնարավոր լուծմանը: Այն դառնալու է հայության տարբեր շերտերի ու դիրքի ներկայացուցիչների համար մտքերի և կարծիքների արտահայտման միջոց»¹: Հանդեսը, համայնքին հուզող թեմաներից գատ, անդրադառնալու է նաև մեր եկեղեցու պատմությանը, ծեսերի նկարագրությանը, դրանց խորհրդի պարզաբանմանը և այլն:

¹ http://www.armenia.ge/norashen/norashen_1_arm.pdf, էջ 3:

Նշված հրատարակությունները հայալեզու են: Համայնքի ակտիվ անդամներից մի քանիսի կարծիքով՝ հայալեզու հրատարակության պահանջարկն օր օրի նվազում է, քանի որ մայրենի լեզուն հասկանալի է հիմնականում ավագ սերնդի ընթերցողներին:

«Նոր սերունդ» ՀԿ ջանքերով լույս է տեսնում համանուն թերթ ռուսալեզու հայ ընթերցողների համար: Թերթի էջերում առավելապես լուսաբանվում են ՀԿ սեկտորին, նշված կազմակերպության գործունեությանն առնչվող թեմաներ և այլն: Բայց այն ևս զանգվածային լրատվամիջոց չի կարելի համարել, քանի որ նույնպես ընթերցողների թեմատիկ սահմանափակ հասցեականություն ունի:

2. Եթերաժամ (հեռուստատեսություն, ռադիո)

Վրաստանի հեռուստատեսությամբ շաբաթը մեկ անգամ հեռարձակվում է ընդամենը մեկ հայերեն հաղորդում (ինչը Եվրախորհրդի պահանջն է): Տևողությունը մոտ 25 րոպե է, հեռուստադիտողների համար օրվա ոչ բարենպաստ ժամի՝ 16.00 և հեռարձակվում է ոչ թե հանգստյան, այլ աշխատանքային օր՝ չորեքշաբթի: Առանց մեկնաբանության ներկայացնենք հարցազրույցից մի հատված.

Հարց – Հեռուստաթերթի ընթացքում էթնիկ, քաղաքական խնդիրներ շոշափո՞ւմ եք:

Պատ. - 2004թ. դեկտեմբերի 22-ից եթերում ենք... էթնիկ պրոբլեմների մասին չենք խոսում: Մեզ խնդրել են, որ ոչ մի պոլիտիկայի մասին չխոսենք:

Հարց – Իսկ Հայաստանի մասին լուրեր տալի՞ս եք:

Պատ. - Չէ, Հայաստանը մեր ֆորմատում չի նստում, մենք պիտի լուսաբանենք միայն Վրաստանի և Վրաստանի հայության վերաբերյալ լուրեր, ուրիշ բան չի կարելի: Եթե Հայաստանից պաշտոնական այցով գալիս են, մենք ունենք թույլտվություն 1.5 րոպեում դա լուսաբանել:

Հարց – Ձեր արդեն մեկ և կես տարվա գործունեության ընթացքում երբևիցե՞ Ղարաբաղի մասին գոնե 1 պոմժե տվե՞լ եք կամ «Ղարաբաղ», «Արցախ» բառերը երբևէ եթերից արտասանվե՞լ են:

Պատ. - Չէ, մեզ թույլ չեն տալիս:

Այսպիսով, պարզ է, որ այս հեռուստահաղորդումը, որը պետական հովանավորությամբ է եթեր հեռարձակվում, նույնպես չի կարող հագեցնել վիրահայոց տեղեկատվական ծարավը ոչ միայն եթերի տևողության սահմանափակության և ոչ նպատակահարմար եթերաժամի պատճառով, այլև, առաջին հերթին, բովանդակային առումով. էթնիկ փոքրամասնությունների խնդիրների արծարծումը դիտվում է որպես «պոլիտիկա», իսկ Հայաստանից կամ Արցախից ցանկացած լուր չի համապատասխանում քաղաքական կոնյունկտուրային:

Թիֆլիսահայերը Հայաստանի մասին հայերեն կցկտուր տեղեկություններ կարող են ստանալ և հայաստանյան աղբյուրներից՝ միայն ռադիոեթերով, որը տևում է ընդամենը 5 րոպե, ամեն օր, բացի շաբաթ և կիրակի օրերից: Մեր գրուցակիցները (հատկապես ավագ սերնդի ներկայացուցիչները) խոր ափսոսանքով նշում են, որ չկա հայկական ռադիո. «Տրադիոն շատ կարևոր ա, երբ որ լույս չկար, մարդիկ էլեմենտներ էին առնում, որ լսեն: Մենք էդ ռադիոյով ենք մեծացել, մասսայաբար բոլորը լսում էին: Հաղորդում էին հայկական երգ-երաժշտություն»: Այժմ տեղի հայությունը հաճախ հայկական երաժշտություն է պատվիրում ռուսական ռադիոժամի՝ Հիթ-ՖՄ-ի եթերում, այն էլ «շնորհիվ մի հանգամանքի, որ այնտեղ աշխատողներից մեկը հայ է»:

Այսօր հայալեզու հրատարակությունները տեղի հայությունն ընթերցում է հիմնականում այն պատճառով, որ դրանք հայալեզու են, իսկ համապարփակ տեղեկատվություն շարունակում է քաղել ռուսալեզու կամ վրացալեզու մամուլից: Նույնը կարելի է ասել հեռուստահաղորդման և ռադիոհաղորդման մասին: Այսինքն՝ առկա տեղեկատվական լրահոսը չի բավարարում (եթե օբյեկտիվ լինենք, չի էլ կարող բավարարել) տեղեկատվության պահանջը, քանի որ այն գործում է Վրաստանի պետության ֆինանսների հաշվին:

Շուկայական հարաբերությունների պայմաններում գրեթե անընդունելի է մի իրավիճակ, երբ հայալեզու տեղեկատվական դաշտը համարյա ամբողջությամբ պետական, խիստ սահմանափակ, նաև վերահսկվող դոտացիոն հովանավորմամբ է գործում: Այստեղ անհրաժեշտ են ֆինանսավորման այլ աղբյուրներ, որոնք հնարավորություն կընձեռեն նաև որոշա-

կիրքեն ազատ տնօրինել ոչ միայն տեղեկատվության տարածման տևողության, ծավալի, այլև, որ ամենակարևորն է՝ բովանդակության հետ կապված հարցերը: «Երևի հանրայինում չեն թողնի, մասնավորում էլ է դժվար: Բայց կարող ենք չաստոտա վերցնել:... Մի քանի անգամ փորձել ենք, չեն տալիս: Ասում են ծրագիրը լավը չի, բայց եթե գաղափարը դուրները չի գալիս, ամեն պատճառ կարելի է գտնել ու թույլ չտալ: Ռադիոն անպայման պետք է, մենք 5 տարի՝ 1999-2004թթ. վակուումում էինք գտնվում, հիմա այս հաղորդումն ինչ-որ ձևով լրացրեց: ...Եթե ֆինանսական աջակցություն չի, հնարավոր է մասնավոր ալիքներով կազմակերպել հաղորդում: Այս փուլում քանի որ հեռուստատեսությունը թանկ հաճույք է, պետք է Հայաստանը գա կամ ինչ-որ հայ գործարար, խոսի այստեղի ալիքի տնօրինության հետ, թե ինչքան գումար է պետք, որ հայերեն հաղորդում հեռարձակվի. չնայած հարց է՝ կհամաձայնվե՞ն, թե՞ ոչ: Եթե գոնե շաբաթական մեկ անգամ էլ լրացուցիչ դուրս գանք եթեր, լավ կլինի, ավելի անկախ հաղորդում կպատրաստենք»:

Այսպիսով, պետք է հստակ քայլեր ձեռնարկվեն, որպեսզի համայն հայության այս հատվածը հայերեն թերթը, ամսագիրը, հեռուստահաղորդումը կամ ռադիոհաղորդումն ընթերցի կամ ունկնդրի ոչ միայն դրանց հայալեզու լինելու, այլ նաև այն պատճառով, որ տեղեկատվությունն ինքնին և՛ հետաքրքիր կլինի, և՛ օգտակար, և՛ անհրաժեշտ:

Ըստ նախնական դիտարկումների՝ տեղեկատվական դաշտում գրեթե բացակայում են.

- Թիֆլիսում հայերին (հատկապես երիտասարդությանը) հուզող թեմաների մասին նյութեր,
- քաղաքական զարգացումների վերաբերյալ նյութեր կամ վերլուծականներ, որոնցում կկարևորվեն ՀՀ և համայն հայության շահերը,
- Ջավախքի մասին նյութեր (քանի որ թիֆլիսահայությունը Ջավախքից լուրեր ստանում է մեծ մասամբ վրացական ՋԼՄ-ից, այսինքն՝ միջնորդավորված),
- լուրեր Հայաստանից,
- Արցախի հիմնահարցի մասին նյութեր,
- Սփյուռքին առնչվող նյութեր և այլն:

3. Ինտերնետային կայք

Տեղեկատվության տարածման ժամանակակից միջոցներից է ինտերնետը: Անցյալ տարվանից գործարկվել է առաջին և առայժմ միակ հայկական կայքը (<http://www.armenia.ge>), որն այսօր արդեն բավական մեծ թվով այցելուներ ունի (կայքը ստեղծվել է ՀՀ վարչապետի՝ թիֆլիսահայ համայնքի խնդիրներին հետամուտ լինելու ցանկության և ֆինանսական աջակցության շնորհիվ): Կայքում գործում է մշտական ֆորում, որտեղ տարբեր թեմաներով քննարկումներին ակտիվ մասնակցում են ոչ միայն թիֆլիսահայերը, այլև երիտասարդներ Հայաստանից, Սփյուռքից, անգամ վրացի երիտասարդներ: Առայժմ կայքը միայն ռուսալեզու է: Թեպետ նման կայքի գոյությունն արդեն մեծ առաջընթաց է, այնուամենայնիվ, այն դեռևս չի կարող զանգվածային լրատվական ծառայության վերածվել ինտերնետից օգտվողների սահմանափակ քանակի պատճառով:

Այսպիսով, թիֆլիսահայ համայնքում հայկականության պահպանման համատեքստում անցկացվելիք անհրաժեշտ միջոցառումների շարքում առանցքային տեղ են զբաղեցնում տեղեկատվական դաշտում հայկական տարրի ներկայության ապահովումն ու որոշակի դերակատարությունը: Այս հարցի լուծման համար հնարավոր է նաև միջազգային դրամաշնորհների օգտագործումը, բայց այն խիստ սահմանափակ է և հղի նոր մարտահրավերներով, հետևաբար այդ դրամաշնորհներով էլ այս խնդրի լուծումը գրեթե անհնար ենք համարում: Տեղեկատվական անվտանգության խնդիրների լուծումը պահանջում է հետևողական և համապարփակ մոտեցում, ինչը հնարավոր է միայն տեղեկատվական ոլորտում հայկական ֆինանսական ներդրումների՝ հայկական կապիտալի շնորհիվ:

Թամարա Վարդանյան
«Նորավանք ԳԿՀ»

ДИСКРИМИНАЦИОННЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ ПО ОТНОШЕНИЮ К АРМЯНСТВУ ВОСТОЧНЫХ РЕГИОНОВ СТРАНЫ

Проблематика нынешнего положения армянства в восточных регионах Турции не избалована вниманием исследователей. Приходится констатировать отсутствие каких-либо аналитических разработок политического, правового, социально-экономического плана, которые бы затрагивали вопрос современного положения армян в восточных регионах Турции. Очевиден факт нахождения там значительного числа лиц армянского происхождения¹, которые сохранили своё национальное самосознание вопреки всему, знают о своих армянских корнях. Дискриминационная политика государства их гражданской принадлежности по отношению к ним носит разносторонний характер, она затрагивает как непосредственно их национально-культурные и социально-экономические права, так и приводит к дискриминационным ограничениям соседнего государства – исторической Родины для армян всего мира.

Эксперты отмечают, что возможно следующее типологическое разделение армянства Турции на три группы по этнорелигиозным особенностям: 1) «Официальное» армянство. Эта группа сохранилась в разных областях и населенных пунктах в форме общин, группирующихся вокруг Армянской Апостольской, католической или евангелической церкви; 2) «Исламизированное» армянство. Данная этнорелигиозная совокупность состоит, в основном, из родовых групп понтийских и амшенских армян, которые исламизировались в 17-18вв. и селятся на Черноморском побережье; 3) «Крипто-армянство» («тайные» армяне). Эта группа лиц приняла ислам насильно и под угрозой физического уничтожения в ходе армянских погромов и, в частности, Геноцида 1915г. Её представители живут в многочисленных изолированных курдских или турецких деревнях².

Все три выделенные субэтнические группы так или иначе осознают свою нынешнюю армянскую идентичность или, как минимум, знают (или «подозревают») о своих армянских корнях. Различна степень такого осознания – от абсолютной уверенности в своей национальной идентичности до смутных представлений о своих армянских корнях.

Дополнительные сложности связаны с тем, что две последние категории вышеприведённой классификации, в той или иной степени, но принадлежат к исламу. Таким образом приходят в столкновение национальная и религиозная идентичность армян восточной части Турции, ибо когда мы говорим «армянин», то подсознательно не оставляем места для иной его религиозной идентичности, кроме христианства. Это может быть христианство различного толка, которое отклоняется от «официально армянского» (католики, разные протестантские направления), хотя и тут имеются известные проблемы, но абсолютно не воспринимается исламский вектор религиозной принадлежности. В любом случае – это лица с армянскими национальными корнями, армянским этнокультурным происхождением и поэтому, с нашей точки зрения, корректной и отвечающей реальности сегодняшнего дня будет следующая терминология для выделения этнокультурной и религиозной особенностей данной группы лиц – **иностранцы, иноконфессиональные армяне**.

Анализ проблемы предполагает системный подход к нынешнему положению сохранившегося армянского элемента в восточных регионах Турции с главной смысловой составляющей –

¹ «По осторожным оценкам, – говорится в заявлении комиссии Ай Дата в США от 31 мая 2003г., – около миллиона армян еще проживают в Западной Армении» (*Карен Ханларян*, Армянский этнорелигиозный элемент в Западной Армении // «21-й век», № 2, 2005, с. 74 со ссылкой на www.anca.org/ancadesk.php).

² См. *Карен Ханларян*, Армянский этнорелигиозный элемент в Западной Армении // «21-й век», № 2, 2005, с. 68-69.

придание вопросу контекста защиты национального меньшинства, продолжающего испытывать на себе последствия геноцидальной политики¹ и не восстановленного в своих минимальных национальных правах.

1. Внешнеполитический блок

Турецкая дипломатия на современном этапе обнаруживает определённую противоречивость в вопросе совмещения защиты своих внешнеполитических интересов и проведении внутригосударственного курса по развитию своих регионов. Обнаруживается интересная деталь – Турция проводит довольно последовательную политику по защите интересов турецкого элемента за своими международно-признанными территориальными пределами, но в самих этих пределах осуществляет то, что осуждает и с чем борется в своём внешнеполитическом курсе.

Турция имеет достаточно богатый опыт проведения политики по жёсткому внедрению тюркского элемента в территориальные пределы своего географического окружения, с последующим апеллированием к защите прав «коренных» тюрков. Общую схему, определённые элементы которой можно проследить и в случае с «азербайджанским» курсом в карабахском вопросе («двухобщинность» – «двухзональность» – «тюркская государственность»), вполне можно считать универсальной разработкой турецкой дипломатии по указанному выше жёсткому внедрению тюркского элемента с последующей политикой по отстаиванию его «законных» прав.

Подход Турции, например, в кипрском урегулировании предполагает и спонсирует то, что напрямую или косвенно отрицается или «тормозится» в отношении вовлечения государственно состоявшейся НКР в систему внешнеэкономического сотрудничества. А главное то, что методологический подход армянской стороны в отношении разрешения карабахского вопроса – сначала экономическое взаимодействие, потом политическое урегулирование, с целью создания необходимой атмосферы доверия – признаётся и поддерживается Турцией на кипрском направлении, но отрицается на карабахском.

Турция проводит явную политику двойных стандартов в отношении своих граждан, принадлежащих к национальным меньшинствам, и к своим соотечественникам, проживающим на Кипре. Турецкое правительство уделяет особое внимание и оказывает особую поддержку туркам-киприотам, в то время как проблемы некоторых национальных меньшинств в восточных регионах страны полностью игнорируются.

Очевидна изолированность всего восточного регионального ареала Турции, который территориально примыкает к Армении, в системе не только внешних, но и во многом внутренних связей. Это особенно рельефно выступает, если проводить параллели между усилиями Турции в вопросе снятия изолированности Северного Кипра и закрытостью армяно-турецкой границы.

2. Правовой и социо-культурный блоки

Правовой блок очень тесно коррелирует с социо-культурными вопросами положения армян в восточных регионах Турции. Отдельные аспекты социо-культурного характера выделяются по проблематике: 1) уничтожение остатков армянского культурного наследия на данных территориях; 2) ущемление культурной самобытности армян восточных регионов страны, что связано с созданием препятствий со стороны турецкого руководства для налаживания этими лицами контактов с соотечественниками в Армении и за рубежом; и как следствие 3) культурная ассимиляция армян восточных регионов страны принудительного свойства.

¹ «Только 200 армянских семей продолжало жить в регионе Диярбакыр в 1960-х годах, в то время как в 1914 году на данных территориях проживало 570 тысяч армян» (*Tessa Hofmann*, *Armenians in Turkey Today: A Critical Assessment of the Situation of the Armenian Minority in the Turkish Republic*, October 2002, со ссылкой на *William Dalrymple*, *From the Holy Mountain: A Journey in the Shadow of Byzantium*, London, 1997, p. 81).

Можно констатировать, что правовой блок критики применительно к данному вопросу является наиболее чувствительным для нынешнего руководства Турции, ибо: 1) выводит нас на прямую связь с осуществлённым в 1915 и последующих годах геноцидом по отношению к коренному армянскому народу на территориях его исторической государственности; 2) актуален для Турции (причём с «болезненных» для неё позиций – защита прав и свобод национальных меньшинств) в свете процесса её евроинтеграции.

Турция, несмотря на продолжительное членство в Совете Европы, до сих пор не взяла на себя обязательств ни по одной из конвенций в сфере защиты прав национальных меньшинств (в первую очередь – это Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств 1995г. и Европейская хартия региональных языков и языков меньшинств 1992г.).

3. Экономический блок

На сегодня восточные регионы Турции наиболее отсталые в экономическом плане. Будучи отсталыми и наименее развитыми по сравнению с другими регионами страны, они не создают для эффективного развития тамошнего населения необходимой экономической базы.

Годы нахождения у власти правящей турецкой Партии справедливости и развития показали индифферентность турецкого руководства к экономическим проблемам востока страны. Региональная экономическая политика Турции не может бесконечно долго терпеть сугубо политическую составляющую блокирования и изолированности собственных восточных регионов и рано или поздно придёт к осознанию необходимости её пересмотра.

Закрытием границы Турция нарушает не только дух и конкретные нормы Карского договора 1921г.¹, определяющего нынешнюю линию прохождения межгосударственной границы между Арменией и Турцией, но и уклоняется от взятых на себя обязательств в рамках европейских институциональных структур в сфере защиты прав человека. Имеется в виду Европейская рамочная конвенция о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей 1980г., которую Турция подписала в рамках Совета Европы в 1998г.²

Восточные регионы Турции, где расселены армяне, социально и экономически изолированы. Показатели человеческого развития на данных территориях (образование, здравоохранение, занятость населения и т.д.) являются самыми низкими по стране³.

В своей резолюции о прогрессе Турции на пути к вступлению в ЕС Европейский парламент особо подчеркнул, что «Турция продолжает прилагать усилия по неоправданной блокаде против Армении. Данная блокада угрожает региональной стабильности, препятствует добрососедскому региональному развитию и нарушает приоритеты пересмотренного плана по Партнёрству к вступлению (*Accession Partnership*) и требования Рамочных переговоров (*Negotiation Framework*), демократии и верховенства закона» (пункт «АС» резолюции)⁴.

¹ Имеются в виду известные нормы статьи 17 Карского договора: «В целях обеспечить непрерывность сношения между своими странами, Договаривающиеся стороны обязуются принять, путем совместного согласования, все необходимые меры в целях сохранения и развития в возможной скорости железнодорожных ... и иных средств сообщения, равно как и обеспечить свободное передвижение людей и товаров между обеими странами без всяких задержек».

² Европейская рамочная конвенция 1980г. была ратифицирована Турцией 11 июля 2001г. и вступила для неё в силу 12 октября 2001г. Для Республики Армения Конвенция вступила в силу 1 февраля 2004г.

³ Например, эксперты отмечают: «Выборочные обследования показали, что соотношение «учитель – ученик» значительно разнится в различных географических районах страны. Так, в Западной Анатолии, включая побережье Эгейского и Мраморного морей, это соотношение составило 1:27,4 – 1:24,8. Наибольшее сосредоточение средних школ – в районах Мраморноморском – 2,2 тыс. и Черноморском – 1,5 тыс., менее всего в Восточной Анатолии – 0,9 тыс. Здесь же самый высокий показатель соотношения «учитель – ученик» 1:48,5» (Ли Ю.А., Проблема повышения качества человеческого капитала в современной Турции // Ближний Восток и современность, Сборник статей, Выпуск 17, М., 2003, с. 340).

⁴ *European Parliament resolution on Turkey's progress towards accession*, (2006/2118(INI)), 27 September 2006.

Некоторые выводы

1. Армянство восточных регионов представляет собой достаточно аморфное образование с точки зрения налаживания с ним работы по направлению отстаивания прав национального меньшинства, подвергающегося дискриминации. Одним из перспективных направлений организованного отстаивания прав армянского меньшинства на данных территориях, опирающимся на государственную поддержку страны их этнического происхождения, может явиться создание институциональных механизмов (общественных организаций), которые бы консолидировали местных армян вокруг законных интересов с позиций турецкого внутреннего законодательства (защита культурной самобытности, создание рабочих мест, социальное обеспечение и благотворительность). Общая неблагоприятная ситуация с правами человека на востоке Турции и экономическая изолированность региона требуют активных усилий заинтересованных государств. В ряду последних особое место должна занять Армения – как историческая Родина и страна этнического происхождения всех армян, проживающих на востоке Турции;
2. Процессы на востоке Турции, в которых армянский элемент может занять своё особое место, должны получить свой побудительный толчок именно на местном уровне. Это предполагает большую работу по выявлению тенденций, интересов местного армянства. Данные активные действия должны в общих чертах основываться на выдвижении требований по прекращению дискриминационной политики и предоставлению возможности поддерживать законные связи со своими соотечественниками в Армении.

Михаил Агаджанян

ԼԻԲԱՆԱՆԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Ժամանակակից լիբանանահայ համայնքը¹ ձևավորվել է գլխավորապես Առաջին աշխարհամարտի և դրան հաջորդած տարիներին՝ 1915-1939թթ. գաղթականության երեք ալիքների արդյունքում և ավանդականորեն համարվել Միջին Արևելքի ամենաազդեցիկ, հայ հոգևոր ու մշակութային արժեքներ դավանող համայնքներից մեկը: Ներկայացված լինելով Լիբանանի քաղաքական կյանքում՝ խորհրդարանում և կառավարության մեջ², լիբանանահայությունն իր թվաքանակով համարվել է վեց գլխավոր կրոնադավանական համայնքներից մեկը շիաներից, մարոնիներից, սուննիներից, դրզիներից, քրիստոնյա ուղղափառներից հետո³:

Հայերը (որ ներկայացված են լուսավորչական, կաթոլիկ և ավետարանական համայնքներով) հիմնականում բնակվում են Բեյրութում, Տրիպոլիում, Սեյդայում, Ջահլեում, Ալեյում, ինչպես նաև Այնճարում, որը միակ հայկական գյուղաքաղաքն է ողջ Լիբանանում:

Առաջին լուրջ հարվածը լիբանանահայությունը կրեց 1975-ին սկսված և շուրջ 15 տարի տևած քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ: «Դրական չեզոքության» քաղաքականության շնորհիվ միայն հայ համայնքին հաջողվեց խուսափել առավել մեծ վնասներից ու կորուստներից: Սակայն պատերազմի շրջանում լիբանանահայերի մի զգալի հատվածն արտագաղթեց երկրից:

Մերձավորարևելյան հակամարտության և տարածաշրջանում Արևմուտքի ավանդական հետաքրքրությունների ոլորտում գտնվող Լիբանանի համար հերթական փորձությունը կապված էր 2006թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին Իսրայելի իրականացրած պատերազմի հետ, որի նպատակը *Հիզբալլահի* ենթակառուցվածքների ոչնչացումն էր: Բոլոր լիբանանցիների նման՝ պատերազմից տուժեցին նաև հայերը: Արդեն մի քանի պատերազմ տեսած միջին սերնդի հայ մարդու համար Լիբանանը (որտեղ ծնվել և անցկացրել է իր գիտակցական կյանքը) այնքան էլ հուսալի վայր չի թվում կենսագործունեության և ազգապահպանության համար:

Ուսումնասիրության մեջ, որի հիմքում ընկած է «բանավոր պատմության» (*Oral History*) մեթոդը, փորձել ենք ուրվագծել լիբանանահայությանն առնչվող մի քանի հիմնահարցեր: Մեր առաջադրած խնդիրների լուծմանը նպաստել են լիբանանահայ Վարդան Թաշճյանի, Մկրտիչ Յափունջյանի, Հովսեփ Արթինյանի, Շահան Ունջյանի և Նազարեթ Պապիկյանի հետ մեր ունեցած զրույցները:

Արտագաղթը՝ իրողություն

2006թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին տեղի ունեցած պատերազմից հետո Լիբանանում անցկացված հարցախույզը ցույց տվեց, որ լիբանանցիների մոտ 50%-ը, հնարավորության դեպքում, կհեռանա երկրից: Արտագաղթի տրամադրություններն ակտիվ են լիբանանցի երիտասարդության շրջանում:

Գրեթե նույնանման մտայնություններ կան նաև լիբանանահայության մեջ:

¹ Լիբանանում հայերը զգալի թիվ են կազմել 17-րդ դարից ի վեր, ընդհուպ մինչև 19-րդ դարը: Այստեղ նրանք հիմնել են վանքեր, եկեղեցիներ ու դպրոցներ: 1861-ին, երբ Օսմանյան կայսրությունը ճանաչեց Լիբանանի «օրգանական ստատուսը», Լիբանանի ինքնավարության առաջին *մութասարիֆ*՝ կառավարիչ նշանակվեց հայազգի Կարապետ Արթին Դաուդյանը (Դաուդ փաշան):

² Ներկայումս լիբանանյան խորհրդարանում կան 6 հայ պատգամավոր, իսկ կառավարությունում՝ 2 հայ նախարար:

³ Լիբանանն աչքի է ընկնում կրոնադավանական խայտաբղետ նկարագրով: Այս հանգամանքով է պայմանավորված այն փաստը, որ արաբական պետությունների շարքում Լիբանանն առանձնանում է ուրույն պետական կառուցվածքով, որի հիմքում ընկած է կրոնադավանական սկզբունքը: Համաձայն 1943թ. կնքված Ազգային դաշինքի՝ կրոնական սկզբունքը գործում է քաղաքական պաշտոնների նշանակման և խորհրդարանում պատգամավորական տեղերի բաշխման ժամանակ:

Նախքան 1975թ. քաղաքացիական պատերազմը, լիբանանահայության թիվը, ըստ պաշտոնական տվյալների, կազմել է 200-250 հազար, ինչը, սակայն, վիճահարույց է: Ոչ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ հայերի թիվը Լիբանանում առավելագույնը եղել է 180 հազար: 1975-1989թթ. պատերազմը հանգեցրեց լայնածավալ արտագաղթի, ինչի արդյունքում լիբանանահայության թիվն աստիճանաբար կրճատվեց: Նախքան 2006-ի պատերազմը ոչ պաշտոնական տվյալներով այն կազմել է մոտ 40-50 հազար: (Հայերի թիվը Լիբանանում ճշտելու տեսանկյունից օգտակար կլինի հաշվի առնել նաև հայկական ազգային վարժարաններում և այլ կրթական հաստատություններում սովորող հայ աշակերտության թիվը, որ մոտ 10 հազար է):

Ընդհանրապես, հայերի ճշգրիտ թիվը հրապարակելը ձեռնտու չէ առաջնորդարանին, քանի որ մեծաքանակ հայ համայնքը, բնականաբար, ավելի մեծ չափով կարող է տեղեր ստանալ խորհրդարանում և քաղաքական այլ պաշտոններում:

2006-ի պատերազմը վերստին ի հայտ բերեց Լիբանանից դուրս գալու հին իրողությունները: Կային մարդիկ (և ընտանիքներ), որոնք 2006-ի պատերազմի օրերին գտնվում էին Ամերիկայում կամ Եվրոպայում: Նրանցից շատերը չվերադարձան: Շատերը հեռացել են պատերազմից հետո: Սակայն նրանց ստույգ թիվը հայտնի չէ: Գաղթի իրական պատկերը կարող է առավել տեսանելի դառնալ առաջիկա 1-3 տարիների ընթացքում: Առավել հավանական է, որ արտագաղթողների մասին հստակ տեղեկություն ունենա առաջնորդարանը¹: Ներկայումս ճանապարհային տրամադրության մեջ են շատերը, որոնք պատրաստվում են մեկնել Ամերիկա կամ Եվրոպա:

Մեծահարուստ լիբանանահայերի հիմնական մասը, որպես կանոն, բացի Լիբանանի քաղաքացիությունից, ունի նաև Կանադայի, ԱՄՆ կամ Եվրոպական որևէ երկրի հպատակություն: Շատ են հատկապես Կանադայի հպատակություն ունեցողները, ինչը կապված է այդ երկրի միգրացիոն քաղաքականության դյուրություններով: Այժմ էլ Կանադան պատրաստ է ընդունել Լիբանանից ներգաղթողներին: Նշենք նաև, որ արտագաղթողների մեջ մեծ թիվ են կազմում նաև ավանդականորեն ֆրանսիախոս և արևմտամետ քրիստոնյա մարտնիները: Մարտնիական աղբյուրներից ստացված տվյալներով՝ Լիբանանից արդեն արտագաղթել է 250 հազար մարդ:

Լիբանանահայության հարուստ խավը, Լիբանանում ապրելով հանդերձ, արտասահմանում ինչ-որ սեփականություն ունի: 2006-ի պատերազմը լիբանանահայերի սոցիալապես ապահովված այն շրջանակների համար, որոնք չունեն սեփականություն դրսում, հրատապ դարձրեց արտերկրում որևէ այլընտրանք ունենալու անհրաժեշտությունը: Այլընտրանք չունեցողները հիմնականում ոչ հարուստ հայկական շրջանակներն են, որոնք չեն հեռանում Լիբանանից կամ այն պատճառով, որ կապված են իրենց երկրին, կամ էլ չունեն դրա հնարավորությունը: Հատկանշական է, որ լիբանանահայ մեծահարուստներից շատերը, Լիբանանին կապված լինելու պատճառով, դժվարանում են երկրից դուրս ապրել: Արդյունքում՝ տարվա մի մասը նրանք ձգտում են անցկացնել Լիբանանում:

Թեև սակավաթիվ, սակայն Լիբանանից (ի դեպ, նաև Միջին Արևելքի այլ շրջաններից, հատկապես՝ Հալեպից) Հայաստան ներգաղթելու դեպքեր նույնպես արձանագրվել են: Ներգաղթողները հիմնականում միջին խավի, նաև հայկական հոգևոր արժեքների ակունքներում կանգնած մարդիկ են, որոնք թեև ունեն Ամերիկայում հաստատվելու որոշակի հնարավորություն, սակայն գերադասում են, որպեսզի իրենց զավակներն ապրեն հայկական միջավայրում, կրթություն ստանան Հայաստանում: Լիբանանում հայ աշակերտությունը, ազգային վարժարաններն ու կրթօջախներն ավարտելուց հետո, հիմնականում ուսանում է ոչ թե արաբական, այլ Եվրոպական կամ ամերիկյան կրթական հաստատություններում, ինչը մեծապես օգնում է Եվրոպական կրթական համակարգի և Եվրոպական լեզուների իմացությանը: Այս հանգամանքը կարող է նպաստավոր լինել ամերիկյան կամ Եվրոպական միջավայրերում հայտնված լիբանանահայ երիտասարդների առավել արագ ինտեգրմանը:

¹ Միջին Արևելքի հայկական գաղթօջախներում յուրաքանչյուր ծուխ ունի իր քահանան, որը կրոնական տոներին շրջում է տներով: Չենց հոգևորականներն են, որ ակտիվ կապ ունեն համայնքի անդամների հետ և կարող են իրազեկված լինել երկրից դուրս եկածների մասին:

Լիբանանյան հեռանկարը հայերի տեսանկյունից

2006-ի պատերազմի ընթացքում Բեյրութի քրիստոնեական (այդ թվում՝ հայկական) շրջանները չեն ուժակոծվել, հայերի տներին որևէ վնաս չի հասցվել: Սակայն նրանք տուժել են տնտեսապես, այնքան, որքան մնացած լիբանանցիները: Այս ասպեկտն, անշուշտ, մտահոգում է նրանց, ի ցույց դնում, որ Լիբանանն ապահով տեղ չէ գործարարության համար: Իսկ հայերի զգալի մասը ներգրավված է գործարարության մեջ: Ընդհանուր առմամբ, հայերի մեջ ընկճվածությունն և հոռետեսությունն կա, անվստահությունն Լիբանանի վաղվա օրվա նկատմամբ:

Հայերին մտահոգում են մի քանի հարցեր: Դրանցից է անկայուն տարածաշրջանում ապրելու, ինչպես նաև շիական Լիբանանի հեռանկարի հարցը: Պատերազմի սկզբում երկու իսրայելցի զինվոր առևանգած *Հիզբալլահի* նկատմամբ քրիստոնյաների դիրքորոշումը քննադատական էր¹: Սակայն կարճ ժամանակ անց, երբ հստակ դարձավ, որ պատերազմն իրականում քաղաքական այլ ենթատեքստ ունի, Լիբանանի էթնոդավանական համայնքներին հաջողվեց համախմբվել: Նույնիսկ որոշակի համակրանք առաջացավ *Հիզբալլահի* նկատմամբ, որը լիբանանյան բանակի անկարողության ֆոնին փորձում էր պաշտպանել երկիրն արտաքին ագրեսիայից: Հայկական շրջանակները շիա գաղթականներին նյութական և բարոյական զգալի աջակցություն ցույց տվեցին՝ պատասպարելով նրանց հայկական վարժարաններում:

Նկատելի է, որ լիբանանցիները հայերի նկատմամբ ավանդականորեն բարեկամական վերաբերմունք ունեն (չհաշված մարոնի առանձին շրջանակները, որոնք մինչև օրս չեն ներում հայերին, քանի որ, քրիստոնյա լինելով հանդերձ, քաղաքացիական պատերազմի տարիներին չմիացան իրենց դաշինքին):

Իրենց հերթին, հայերը նույնպես դրականորեն են տրամադրված լիբանանյան մնացյալ համայնքների նկատմամբ: Հայերն, ընդհանուր առմամբ, *Հիզբալլահի* պայքարի համակիրներն են, որի խնդիրը Իսրայելին հակազդեցությունն է: Այս համատեքստում պետք է նշել, որ ի տարբերություն քրիստոնյա այլ շրջանակների, հայերի մեջ շեշտված հակասիրիական տրամադրություններ չկան: (Հայերի մի զգալի հատվածը, հիմնականում դաշնակցական, ներկայումս գեներալ Աունի համախոհներն են, որը դեպի Սիրիա կողմնորոշում ունի):

Սակայն հայերի շրջանում որոշակի մտահոգություն է առաջացնում Լիբանանի ներքաղաքական կյանքում շիական գործոնի ակտիվացման փաստը: Հայերի համար շիական գործոնը հրատապություն ներկայացնող հարց չէ, քանի դեռ *Հիզբալլահը* հավաստիացնում է, որ երկրում իսլամական կարգեր հաստատելու նպատակ չունի: Սակայն քրիստոնյաները, այդ թվում հայերը, գիտակցում են, որ ժողովրդագրական առումով ամենաբարձր ցուցանիշ ունեն հենց շիաները, որոնք տոկուն են և ամուր կառչած իրենց հայրենիքին:

Լիբանանահայության միասնականության հարցը

Լիբանանահայ համայնքը հազիվ թե կարելի է համախմբված համարել: Հայ քաղաքական կուսակցությունները, յուրաքանչյուրն ըստ իր կողմնորոշման, համագործակցում է լիբանանյան որոշակի կուսակցությունների և դաշինքների հետ: Համայնքի կյանքը ստատիկ է և շարժվում է ավանդական կառույցների ուղեգծի համապատասխան, որն աստիճանաբար սպառում է իրեն: Համայնքի դժվարությունները բխում են հստակ կողմնորոշումների բացակայությունից: Հայերը, ըստ իրավիճակի, հանդես են գալիս կամ լիբանանցիության, կամ հայկականության անունից՝ այդ երկու ինքնությունները միավորելու փոխարեն: Ասվածի ապացույցն են հայ համայնքի դժգոհությունը և բողոքը Թուրքիային խաղաղապահ ուժերում ներգրավելու հետ կապված: Մինչդեռ այդ իրողությունը բխում է Լիբանանի շահերից: Ավանդական կառույցները հայ համայնքը համախմբելու և այն գետտոյականությունից դուրս բերելու

¹ Ընդհանրապես, Լիբանանի քրիստոնյաները, գլխավորապես մարոնիները, Լիբանանի շիաներին մեղադրում են երկիրը դժվար իրավիճակների առաջ կանգնեցնելու և Իսրայելի հետ առձակատում ստեղծելու համար:

լու կառուցողական քայլեր չեն ձեռնարկում: Համայնքը գրեթե անկախ մտավորականներ չունի՝ առանցքային նշանակություն ունեցող խնդիրներ քննարկելու համար:

Այսպիսով՝

1. 2006-ի պատերազմից հետո հայերի արտագաղթը Լիբանանից զանգվածային բնույթ չի կրում, սակայն նրանց թիվը Լիբանանում որոշակիորեն կկրճատվի:

2. Չի բացառվում, որ 2006-ի պատերազմի արդյունքում զգալիորեն թուլանա նաև հայկական կրթական, մարզական և մշակութային կյանքը¹:

3. Լիբանանահայ գաղութի տկարացումը նշանակում է, որ Միջին Արևելքում իր դիրքերը թուլացնում է երբեմնի ազդեցիկ մի համայնք, որը մեծ ներդրում ունի հայկական լոբբինգի հարցում:

4 Ցանկալի կլինի, որպեսզի արտագաղթող լիբանանցիները հաստատվեն Հայաստանում, ինչը նոր լիցք կհաղորդի հայկական իրականությանը և կհամալրի այս ազգաբնակչության թիվը հայրենիքում՝ որոշակի ֆինանսական ներդրումներ արձանագրելով:

Արաքս Փաշայան
«Նորավանք» հիմնադրամ

¹ Լիբանանի մշակութային կյանքին զգալի աշխուժություն են հաղորդում պարբերականները: Ներկայումս Լիբանանում հրատարակվում են դաշնակցականների «Ազդակը» (օրաթերթ), ռամկավարների «Զարթոնքը» (եռօրյա), հնչակյանների «Արարատը» (շաբաթաթերթ), գրական ուղղվածությամբ «Բագինը» և «Շիրակը», ինչպես նաև «Սփյուռք», «Մարզիկ», «Մասիս», «Արծիվ», «Ծաղիկ», «Դիտակ» ամսագրերը և այլն: